

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Obrazovanje učitelja

Andrea Rakojević

SOCIOEMOCIONALNE OSOBINE DAROVITIH I NJIHOVI
PROBLEMI

Master rad

Nikšić, 2023.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Obrazovanje učitelja

SOCIOEMOCIONALNE OSOBINE DAROVITIH I NJIHOVI
PROBLEMI

Master rad

Mentor: doc. dr Milica Jelić

Kandidat: Andrea Rakojević

Broj indeksa: 788/22

Nikšić, 2023.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Andrea Rakojević

Datum i mjesto rođenja: 08. 01. 1998. Nikšić

INFORMACIJE O MAGISTARSKOM RADU

Naziv postdiplomskog studija: Obrazovanje učitelja

Naslov rada: Socioemocionalne osobine darovitih i njihovi problemi

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet – Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MAGISTARSKOG RADA

Datum prijave magistarskog rada:

Datum sjednice Vijeća na kojoj je prihvaćena tema:

Mentor: doc. dr Milica Jelić

Komisija za ocjenu teme i podobnosti magistranda: doc. dr Milica Jelić, Filozofski fakultet – Nikšić, mentor, prof. dr Tatjana Novović, Filozofski fakultet-Nišić, član, prof. dr Nada Šakotić, Filozofski fakultet-Nišić, član

Komisija za ocjenu magistarskog rada: doc. dr Milica Jelić, Filozofski fakultet – Nikšić, mentor, prof. dr Tatjana Novović, Filozofski fakultet-Nišić, član, prof. dr Nada Šakotić, Filozofski fakultet-Nišić, član

Datum sjednice Vijeća na kojoj je usvojen izvještaj o ocjeni magistarskog rada i formirana komisija za odbranu rada:

Komisija za odbranu rada:

Datum odbrane:

Datum promocije:

Zahvalnica

Zahvaljujem se svojoj porodici na pružanju podrške u svim etapama izrade master rada, kao i svojoj mentorki Doc. dr Milici Jelić na davanju stručnih savjeta i sugestija ...

REZIME

U radu se bavimo socioemocionalnim osobinama darovitih i njihovim osobinama. Rad sadrži teorijski i istraživački dio. U teorijskom dijelu rada ukazali smo na osnovne karakteristike darovitih učenika, kao na socioemocionalne osobine ovih učenika.

Istraživanje smo realizovali sa ciljem da se utvrdi da li se, po percepciji učitelja, kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju. Uzorak istraživanja sačinjavalo je 260 učitelja. Za dobijanje podataka korišćen je anketni upitnik i grupni intervju (četiri fokus grupe od po 10 ispitanika).

Dobijeni rezultati pokazuju da se dominantni socioemocionalni problemi darovite djece manifestuju u pojačanoj senzitivnosti na okruženje, kao i povećanim emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na svoje vršnjake. Darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, zbog razvijenijeg apstraktnog mišljenja i različitih interesovanja. Nalazi istraživanja pokazuju da darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija, kao i da učitelji vaspitno-obrazovni rad sa darovitom djecom usklađuju sa socioemocionalnim osobinama ove djece.

Na bazi dobijenih rezultata, konstatovano je da se kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju.

Ključne riječi: daroviti učenici, socioemocionalne osobine, socioemocionalni problemi

APSTRAKT

In this paper, we deal with the socio-emotional characteristics of the gifted and their characteristics. The paper contains a theoretical and research part. In the theoretical part of the work, we pointed out the basic characteristics of gifted students, as well as the socio-emotional characteristics of these students.

We carried out the research with the aim of determining whether, according to the teacher's perception, problems in socio-emotional functioning occur in gifted children. The research sample consisted of 260 teachers. A survey questionnaire and a group interview (four focus groups of 10 respondents each) were used to obtain data.

The obtained results show that the dominant socioemotional problems of gifted children are manifested in increased sensitivity to the environment, as well as increased emotional and behavioral reactions in relation to their peers. Gifted children have difficulties in social interaction with peers, due to more developed abstract thinking and different interests. Research findings show that gifted children have problems with the expression of emotions, as well as that teachers harmonize educational work with gifted children with the socio-emotional characteristics of these children.

Based on the obtained results, it was concluded that gifted children have problems in socio-emotional functioning.

Keywords: gifted students, socioemotional traits, socioemotional problems

SADRŽAJ

UVOD	9
1. POJAM DAROVITOSTI	11
1.1. Definisanje darovitosti	12
1.2. Karakteristike darovitosti	13
2. SOCIOEMOCIONALNE OSOBINE DAROVITE DJECE	16
2.1. Socijalna interakcija darovite djece sa vršnjacima.....	18
2.2. Prenadražljivost darovite djece	20
2.3. Intenzivnost, perfekcionizam i stres.....	22
2.4. Intenzivnost i osjećajnost	24
2.5. Pozitivne i negativne strane stresa kod darovite djece	24
3. PODRŠKA DAROVITOJ DJECI U ŠKOLI.....	26
3.1. Uloga učitelja u radu sa darovitom djecom.....	27
4. ISTRAŽIVAČKI DIO	29
4.1. Predmet istraživanja	29
4.2. Cilj i zadaci istraživanja	29
4.3. Istraživačke hipoteze	30
4.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	30
4.5. Uzorak ispitanika.....	31
5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	32
5.1. Demografske karakteristike istraživačkog uzorka	32
5.2. Dominantni socioemocionalni problemi kod darovitih učenika po procjeni učitelja	35
5.3. Poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima	40

5.4. Poteškoće u ispoljavanju emocija kod darovitih učenika.....	45
5.5. Usklađivanje vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika	50
DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA	55
ZAKLJUČAK.....	56
LITERATURA	58
Prilog 1 – Anketni upitnik za učitelje	62
Prilog 2 – Grupni intervju	67

UVOD

Pošto su u stanju da uoče nijanse i kompleksnost života koji ih okružuje, darovita djeca se brinu ono „pravila” života na mnogo ranijem uzrastu nego druga djeca, posebno kada je riječ o pitanjima pravednosti. Profesionalci počinju da uviđaju da, što je dijete pametnije, ono može biti osjetljivije. Darovito dijete primjećuje više stvari u svojoj okolini i na njih snažno reaguje (Cvetković-Lay, 2002). Dijete je često vrlo svjesno svojih osjećanja i može biti vrlo emotivno. Može biti uzrujano zato što zadirkuju njegovog školskog druga ili može zaplakati kada vidi osobu sa smetnjama u razvoju (Gadanidis Hughes & Cordy, 2011). Intelektualno, ova djeca razumiju stvari, ali mogu biti emotivno neposobna – ili prosto nespremna da izađu na kraj sa neprijatnim situacijama.

Predškolska djeca mogu biti uznemirena zbog onoga što vide na večernjim vijestima ili mogu zaplakati kada vide kako se lijepi leptir zalijepio za vetrobransko staklo automobila. Mogu pokazati saosjećanje prema drugima, što je neobično za nekoga njihovog uzrasta i isto tako mogu biti prilično osjetljivi na očekivanja drugih (Neihart, 2007). Njihova osjetljivost ih može navesti da detektuju osjećanja drugih tako jasno da se stiče utisak kako su veoma intuitivni. Njihova osjetljivost, takođe, dovodi do toga da im je lakše povrijediti osjećanja (Kremneva et al., 2021). Ako ih druga djeca zadirkuju, to ih duboko povređuje. Mogu iznenada prekinuti dugotrajno prijateljstvo zbog svađe i takođe mogu dugo pamtit kritike i omalovažavanja. Ova osjetljivost se čak širi na čula, kao što su dodir i miris.

U pozadini svih ovih karakteristika je izražena intenzivnost – možda najznačajniji aspekt ove djece (Garn, Matthews & Jolly, 2012). Darovita djeca jednostanovno imaju tendenciju da budu intenzivnija od druge djece u svemu što čine. Šta god radila, rade to intenzivno. U šta god vjeruju, vjeruju u to intenzivno.

Izgleda da darovita djeca jesu zaista strastvene ličnosti. Ukoliko se bave šahom, onda to može biti sve što oni žele da rade. Ako se zanimaju za insekte, onda je to njihova strast. Intenzivnost prožima sve – uključujući napade bijesa, rivalstvo između braće i sestara i igre moći sa odraslima. Kada spavaju, oni spavaju intenzivnije i teško ih je probuditi. Intenzivnost darovite

djece često uzrokuje da se gube u sopstvenim mislima ili u sanjarenju do te mjere da budu poprilično nesvjesni okruženja.

Pretjerano sanjarenje darovite djece frustrira roditelje i nastavnike i može ukazati na probleme ukoliko ometa normalno funkcionisanje (Neihart, 2007). S druge strane, mašta i veoma usredsrijeđena koncentracija su vještine potrebne u različitim karijerama. Uspješne odrasle osobe su navodile ove osobine kao osnovne u rješavanju problema.

Smatramo da se relativno mali broj autora bavio socioemocionalnim domenom darovite djece, što ujedno predstavlja dodatni motiv za istraživanje ove problematike. U kontekstu unapređenja vaspitno-obrazovnog procesa, učitelj pored poznavanja kognitivnih sposobnosti darovite djece, treba da posjeduje određene informacije koje se tiču socioemocionalnog funkcionisanja. Ovim radom želimo da apostrofiramo značaj identifikacije socioemocionalnih osobinama darovite djece, kao i probleme sa kojima se ova djeca suočavaju u aktuelnom institucionalnom ambijentu školskih ustanova

1. POJAM DAROVITOSTI

Definicija darovitosti se sastoji od superiornog nivoa inteligencije, superiornosti u akademskom polju i liderskih vještina, kreativnosti i umjetničkih vještina. Za potpuno razumijevanje potencijala darovitih učenika, korišćenje više dijagnostičkih alata daje pouzdanije rezultate (Pfeiffer, 2009).

Različite socijalne i emocionalne potrebe koje proizilaze iz asinhronosti između kognitivnog i fizičkog razvoja darovite djece i problema koji mogu nastati iz njih su tema koja se proučava godinama. Ističe se da u poređenju sa svojim vršnjacima, nadarena djeca emocionalno i socijalno mogu imati različite potrebe u odnosu na svoje vršnjake. Postoje podaci o tome da su darovita djeca socijalno izolovanija, manje osjetljiva na razmišljanja svojih vršnjaka, manje prilagođena svom okruženju i društvu (Morawska & Sanders, 2009).

Smatra se da porodice sa darovitom djecom imaju veći nivo anksioznosti da zadovolje posebne potrebe svoje djece. Ove porodice se osjećaju neadekvatnijim i manje opremljenim. Takođe se smatra da su roditelji manje popustljivi prema svojoj djeci i da imaju tendenciju da koriste autoritarni stil (Morawska & Sanders, 2009). Zbog ovih osobina, darovito dijete se ne suočava samo sa poteškoćama u funkcionisanju škole i vršnjačkim odnosima, već i sa poteškoćama u porodičnim odnosima.

Od darovitih i talentovanih može se očekivati da budu barem jednako uravnoteženi kao i bilo koja druga djeca. Ali oni se mogu suočiti sa posebnim emocionalnim izazovima. Na primjer, očekivanja od djece koja se vide kao darovita i talentovana mogu biti kontradiktorna, u smislu da će ili imati neadekvatne društvene odnose ili da su rođeni lideri (Mayer, Salovey, Caruso & Sitarenios, 2021). Učitelji i roditelji mogu vršiti pretjerani pritisak na učenike da se ističu sve vrijeme ili podižu sveobuhvatna očekivanja iako je dijete talentovano samo za jednu specifičnu oblast. Mladima je takođe stresno ako uvijek rade na istom nivou, stvarajući dosadu, apatiju i neuspjeh. Problemi mogu nastati u učionici zbog ličnog stila učenja darovitog djeteta, posebno u pogledu brzine i dubine. Darovita djeca imaju posebne emocionalne potrebe, posebno izloženost

stimulisanju istomišljenika svog uzrasta, iskrenu komunikaciju, mogućnost da slijede svoja interesovanja i prihvatanje kao djece.

1.1. Definisanje darovitosti

Brojne koncepcije i bezbrojne definicije darovitosti su iznesene tokom godina. Renzuli je bio među prvima koji su konceptualizovali darovitost. On odražava interakciju između tri primarna klastera („prstena“), odnosno natprosječne sposobnosti, visokog nivoa posvećenosti zadatku i visokog nivoa kreativnosti (Meier, Vogl & Preckel, 2014). Darovita osoba pokazuje „izuzetne“ performanse u jednoj ili više specifičnih oblasti, koje se mogu odnositi na različite disciplinske oblasti (npr. matematika, nauka, tehnologija) ili transverzalne vještine (npr. komunikacija, liderstvo, planiranje). Pored toga, pokazuju visok nivo posvećenosti zadatku, odnosno energiju koja pokreće pojedince da završe preuzetu aktivnost, i kreativnost, odnosno izražavanje divergentnih i originalnih misli.

Zajedno sa osnovnim radovima Renzullija, pojedini autori (Heller, Perleth & Lim, 2005) su predložili model zasnovan na psihometrijskoj klasifikaciji. Prema ovom modelu (Minhenski model darovitosti), darovitost proizlazi iz mreže relativno nezavisnih faktora „talenata“, odnosno inteligencije, kreativnosti, socijalne kompetencije, muzikalnosti, umjetničkih sposobnosti, psihomotoričkih vještina i praktične inteligencije (Ronksley-Pavia & Neumann, 2020). Izražavanje ovih faktora talenta je moderirano nekognitivnim/ličnim karakteristikama, kao što su motivacija za postignuće, nada u uspjeh naspram straha od neuspjeha, žed za znanjem i sposobnost da se dobro nosi sa stresom, kao i socio-ekonomski uslovi, kao što su obrazovni stil, zahtjevi roditelja za učinkom, društvene reakcije na uspjeh i neuspjeh, broj braće i sestara, porodična i školska klima, kvalitet nastave i kritični životni događaji. Interakcija faktora i moderatora se približava u oblastima performansi, kao što su matematika, računarstvo, prirodne nauke, tehnologija, jezici, muzika, društvene aktivnosti, liderstvo i atletika/sport.

Iako se darovitost javlja kao konstrukt koji prevazilazi puku korespondenciju sa visokim intelektualnim sposobnostima, često se izjednačava sa visokom inteligencijom. Iako se najviše podržavaju teorije višestruke inteligencije intelektualna darovitost se i dalje često izjednačava sa

visokim rezultatom na testu koeficijenta inteligencije (Boschi, Planche & Hemimou, 2016).

S obzirom na izuzetnost osoba visoke inteligencije, uticaj intelektualne darovitosti na socio-emocionalni razvoj zaintrigirao je istraživače (Boschi, Planche & Hemimou, 2016). Neka istraživanja su otkrila vezu između darovitosti i problema sa internalizacijom, koji uključuju pretjeranu kontrolu emocija i ponašanja, anksioznost, socijalno povlačenje, nisko samopoštovanje ili pretjerani perfekcionizam (Budding & Chidekel, 2012). Druge studije su umjesto toga utvrdile povezanost sa eksternalizujućim ponašanjem, odnosno radnjama koje su djelovale pod emocionalnom disregulacijom, hiperaktivnošću, razdražljivošću ili agresivnim ponašanjem (Boschi, Planche & Hemimou, 2016). S druge strane, visoke intelektualne sposobnosti su takođe zaštitni faktor od unutrašnjih i eksternih poteškoća, kako za djecu, tako i za adolescente.

1.2. Karakteristike darovitosti

Pošto intelektualno nadareni pojedinci čine posebnu populaciju, i to onu koja nije sistematski proučavana, još uvijek treba da se pruži veliki broj informacija u vezi sa srodnim specifičnostima. Mnogi ljudi imaju veoma različite ideje o darovitosti, uključujući stereotipe ili jednostavno spoljašnje percepcije koje nijesu nužno tačne, što može uticati na način na koji se nadareni mladi tretiraju u školi i u njihovom svakodnevnom životu (Barbier et al. 2022). Empirijska istraživanja podržavaju zaključak da su kognitivne karakteristike povezane sa darovitošću, kao što su velika brzina obrade, efektivno predstavljanje problema, fleksibilnost u izboru strategija i rješenja, šira baza znanja itd. (Steiner & Carr 2003). Ipak, ostaje teško utvrditi iz literature da li postoje nekognitivne karakteristike povezane sa darovitošću. Zaista, uprkos postojanju sve većeg broja istraživanja zainteresovanih za darovitost, nije dostupan integrativni pregled literature koji bi sintetizovao nalaze o nekognitivnim specifičnostima darovitih mladih (Papadopoulos, 2021). Međutim, javni interes je u velikoj mjeri usmjeren na ovaj nekognitivni profil darovitosti, koji se često negativno konotira. Implikacije takvog profila na kliničku praksu

i obrazovanje su veoma važne. Ove karakteristike mogu uticati na svakodnevni život, akademski uspjeh i dobrobit nadarenih mladih.

Socijalno-emocionalne potrebe darovitih i talentovanih učenika često su pogoršane asinhronim razvojem koji zahtijeva svijest o potrebama svakog djeteta. To uključuje sposobnost druženja, rada sa drugima i samosvjesnosti. Njihove međuljudske potrebe uključuju vršnjačke odnose, odnose sa roditeljima i nadarenom i nedarovitom braćom i sestrama. Mnoga darovita djeca često doživljavaju negativne posljedice stresa i perfekcionizma u vezi sa socijalno-emocionalnim karakteristikama koje su povezane sa darovitošću (Renati et al., 2022). Pretjerana razdražljivost u kombinaciji sa visokim intelektom i asinhronim razvojem može dovesti do emocionalne frustracije, lošeg ponašanja kada sposobnost ne odgovara aspiracijama i opšte nesposobnosti da se nosi sa svakodnevnim funkcionisanjem.

Daroviti učenici su raznolika manjinska grupa sa visokom inteligencijom i talentom čije su potrebe često neprepoznate i nezadovoljene. Vjeruje se da ova grupa učenika, iz različitih pozadina, socio-ekonomskih statusa i sposobnosti, može doživjeti niz socijalno-emocionalnih poteškoća, uključujući vršnjačku isključenost, izolaciju, stres, anksioznost, depresiju i destruktivni perfekcionizam (Renati et al., 2022).

Mnogi prosvjetni radnici ne prepoznaju ili ne zadovoljavaju potrebe nadarenih učenika jer postoji lažna percepcija da oni mogu sami da se brinu o sebi. Kako istraživanja pokazuju, postoji pozitivna korelacija između lošeg socijalno-emocionalnog razvoja i školskog neuspjeha kod darovitih učenika (Siegle, Rubenstein & Mitchell, 2014). Iako je ovo možda tačno, postoji ograničeno razumijevanje kako ove varijable utiču jedna na drugu. Mnogi istraživači vjeruju da socijalno-emocionalne poteškoće uzrokuju neuspjeh u školi, dok drugi tvrde da neuspjeh u školi dovodi do socijalnih i emocionalnih problema (Siegle, Rubenstein & Mitchell, 2014).

Darovita djeca primjećuju suptilne znake i detektuju tenziju (Stojaković, 1998). Kada postoji tenzija u porodici, često je stresnije i strašnije za dijete ako poriče da taj problem postoji, nego da se razgovara o njemu. Djeci ne trebaju svi detalji u vezi sa okolnostima u kojima su se našli odrasli, ali neke informacije je poželjno podijeliti, zato što je slika problema, koju ima dijete, često mnogo negativnija nego što je zaista (Stojaković, 1998). Bez informacija, darovito dijete će

o tome previše nagađati. Samo sa nekim detaljima, koje je moglo krišom da pokupi, ono može da popuni rupe uz pomoć sopstvenih kreativnih ideja. U ovakvim slučajevima, neka razjašnjenja su potrebna da bi se dijete umorilo. Ponekad mu je dovoljno reći da problem nema veze sa njim.

Darovita djeca imaju tendenciju da se previše posvete nečemu, a onda da osjete stres i krivicu ako nijesu u mogućnosti da upravljaju svim tim aktivnostima. Uspješno vladanje stresom znači postaviti prioritete i zahtijevati od djeteta da odluči koje aktivnosti su mu najvrednije. Očekivanja drugih mogu prouzrokovati stres, a posebno ako su drastično različita od djetetovih očekivanja.

Uticaj sredine, kao što je loše adaptiran školski program, takođe igra veliku ulogu. Na primjer, darovita djeca mogu da dožive blagu ili umjerenu depresiju ukoliko su nesnađena u obrazovnom sistemu koji ne odgovara njihovim potrebama (Sisk, 2008). Nivo prilagođenosti školskog programa je jedan od najznačajnijih faktora uticaja na sveukupnu prilagođenost darovitog djeteta. Ovo je razumljivo kada se shvati da mnogo darovita djeca već znaju između 60 i 75% gradiva koji će biti obrađeno te školske godine i da, naravno, utiče na djetetovo raspoloženje (Schoevers, Kroesbergen & Kattou, 2020). Pošto djetetova dosada i nestrpljenje rastu, ono mora da smisli kreativne – ali i dalje socijalno prihvatljive – načine da istraje i izvuče maksimum iz situacije koju bi većina odraslih smatrala nesnosnom. Odrasli koji pohađaju konferencijske radionice, gdje su već upoznati sa materijalom, obično će demonstrativno napustiti radionicu i izabrati neku drugu. Ova djeca su u situaciji koja promovise depresiju slabe intenzivnosti, a proizilazi iz onoga što se naziva „naučna bespomoćnost” gdje se osjećaju zarobljeno, ali vjeruju da ne postoji ništa što mogu učiniti da bi promijenila situaciju.

2. SOCIOEMOCIONALNE OSOBINE DAROVITE DJECE

Biti nadaren je dio identiteta pojedinca i, kao takav, ne važi samo za akademsko okruženje. Duboko nadarena djeca doživljavaju svoje emocije i društveni razvoj na način koji se može značajno razlikovati od ostale djece (Yildiz, 2021). Podrška nadarenom djetetu uključuje sagledavanje njihovih emocionalnih potreba kod kuće i pomaganje im da izgrade društvene vještine van školskog okruženja, pored pružanja mogućnosti za intelektualni rast.

Iako je iskustvo svakog darovitog djeteta različito, dva glavna pojma povezana sa emocionalnim razvojem darovite djece su intenzitet i asinhronost. U svom najboljem izdanju, intenzitet je pokretačka strast koja nekim ljudima omogućava da postignu nevjerovatne stvari – u bilo kom domenu. Ali u najgorem slučaju, previranja su ta koja imaju moć da s vremena na vrijeme zahvate te iste pojedince dok uče kako da upravljaju tim aspektom svoje ličnosti (Plomin & Spinath, 2004). Povezan sa emocionalnim razvojem, intenzitet kod nadarene djece može se manifestovati kada njihovi vršnjaci ili svijet uopšte ne uspiju da se usklade sa njihovim unutrašnjim kompasom za to kakav bi svijet trebalo da bude u njihovim očima (Čudina-Obradović, 1990). Primjeri mogu uključivati osjećaj zabrinutosti zbog etičkih pitanja, strogo poštovanje pravila u vrijeme igre, živu maštu, pa čak i egzistencijalno preispitivanje u veoma mladom dobu. Visoko nadarena djeca često se bore da izraze ovaj intenzitet i mogu ili da usmjere ovu energiju unutra, prikazujući se kao neraspoloženje ili anksioznost, ili da usmjere ovu energiju spolja kao napade bijesa.

Društveni razvoj darovite djece često je najjače oblikovan nedostatkom vršnjaka istomišljenika koji dijele njihova interesovanja, posebno u ranom životnom periodu. Ekstrovertna i introvertna nadarena djeca često opisuju osjećaj da im nedostaje „pravi prijatelj“ (Altman, 1983). Društveni razvoj mnoge darovite djece odražava njihov akademski razvoj u tome što su oni često spremni za zrelije prijateljstvo u ranijem uzrastu u poređenju sa svojim vršnjacima koji bi mogli biti zabrinuti samo da imaju s kim da se igraju.

Anksioznost i društvene borbe mogu se pojaviti kod nadarene djece koja osjećaju da ih niko ne razumije.

Roditelji igraju važnu ulogu u negovanju socijalno-emocionalnog razvoja svoje darovite djece tako što se zalažu za svoju djecu u školi i van nje. Ovo može pomoći u rješavanju problema sa perfekcionizmom, neujednačenim razvojem i depresijom (Hertzog & Bennett, 2004). Roditelji mogu na sljedeće načine poboljšati socioemocionalni razvoj darovite djece:

- Pružiti mogućnosti za obogaćivanje kroz programe i aktivnosti van učionice.
- Poboljšati odnose sa vršnjacima tako što će dozvoliti djetetu da se poveže sa intelektualnim vršnjacima koji su sličnog mentalnog uzrasta.

Najviše od svega, važno je zapamtiti da su darovita djeca prije svega djeca. Potrebno im je vođstvo i razumijevanje kako bi im pomogli da nauče da regulišu svoje emocije i prevaziđu društvene izazove sa kojima se susreću.

Svako dijete, bez obzira na sposobnosti, ima svoje karakteristike ličnosti koje dovode do određenih socijalnih i emocionalnih potreba. Osim toga, svako dijete ima potrebe koje nastaju zbog situacije ili sredine u kojoj živi (Hertzog & Bennett, 2004). Djeca sa visokim sposobnostima, međutim, mogu imati dodatne afektivne potrebe koje su rezultat njihove povećane sposobnosti razmišljanja izvan svojih godina, većeg intenziteta odgovora, kombinacija jedinstvenih interesovanja, karakteristika ličnosti i sukoba koji se razlikuju od onih kod njihovih drugova uzrasta.

Postoji mnogo faktora za koje se vjeruje da doprinose neadekvatnom socijalno-emocionalnom razvoju. To uključuje okruženje škole, porodicu, zajednicu, kao i biološke faktore. Pojedinci u lošem kućnom okruženju mogu iskusiti siromaštvo, zlostavljanje, zanemarivanje i/ili roditeljski stres, za koje se smatra da direktno utiču na nečije socijalno-emocionalno blagostanje (Bozoglan, 2021). Međutim, uzrok lošeg socijalno-emocionalnog blagostanja nije uvijek posljedica faktora sredine. Neki ljudi takođe mogu biti genetski skloni lošim socijalno-emocionalnim prilagođavanjima i mogu iskusiti depresiju, anksioznost i negativne emocije više od drugih (Levinson, 2006). Stoga je za neke pitanje učenja socijalno-

emocionalnih vještina koje će pomoći u akademskom uspjehu. Vjeruje se da nadareni učenici imaju koristi od učenja socijalno-emocionalnih vještina jer mogu biti skloniji lošem socijalno-emocionalnom blagostanju.

Nedovoljno postignuće nadarenih, kao i loše socijalno-emocionalno blagostanje, mogu biti rezultat lošeg okruženja u porodici, školi i zajednici. Istraživanja otkrivaju da neuspjeh može dovesti do problema u školi (Rimm, 1997), lošeg porodičnog okruženja. Mnoga od ovih pitanja, uključujući loše socijalno-emocionalno blagostanje, mogu biti međusobno isprepletena i rezultirati većom stopom neuspjeha u školi i mogućim školskim neuspjehom. Na primjer, loše socijalno-emocionalno blagostanje, kao što je nisko samopoštovanje, može biti rezultat neadekvatnog porodičnog okruženja (npr. verbalno zlostavljanje).

Vjeruje se da perfekcionizam izaziva niz socijalno-emocionalnih poteškoća. To je osobina koja se obično viđa među darovitim učenicima. Daroviti učenici koji su perfekcionista često postavljaju nerealne ciljeve koji ih postavljaju za neuspjeh. Perfekcionizam se također smatra faktorom rizika za mnoge druge zdravstvene i socijalno-emocionalne probleme, uključujući depresiju, poremećaje u ishrani, opsesivno-kompulzivni poremećaj (Bozoglan, 2021). Učenici koji imaju perfekcionistačke osobine imaju veću vjerovatnoću da izgore, uzrokujući dalje socijalno-emocionalne poteškoće. To je zato što sagorijevanje uključuje fizičku, mentalnu i emocionalnu iscrpljenost, depresiju, emocionalnu pretjeranu reakciju i nisko samopoštovanje (McRae, 2002). Ovo ukazuje da se perfekcionizam smatra faktorom rizika za loše socijalno-emocionalno blagostanje.

2.1. Socijalna interakcija darovite djece sa vršnjacima

Kada se učenici sa visokim sposobnostima pitaju šta najviše žele, odgovor je često „prijatelj“. Odnosi sa vršnjacima jedan su od najvećih izazova sa kojima se suočavaju učenici visokih sposobnosti. Mnogi učenici sa visokim sposobnostima imaju interesovanja koja su više slična onima starijih učenika. Ponekad učenici sa visokim sposobnostima preferiraju društvo nastavnika nego svojim vršnjacima (McHugh, 2006). Učenici sa visokim sposobnostima često imaju različita očekivanja od prijateljstva od svojih vršnjaka. Učitelji treba da njeguju značajne

odnose sa svojim visokosposobnim učenicima. Oni to mogu da urade stvaranjem mogućnosti za interakciju sličnosti.

Uticao darovitosti na socijalizaciju zavisi od niza faktora, uključujući ličnost, interesovanja i iskustva, kao i društveni i kulturni kontekst u kojem žive. Važno je prepoznati da darovitost ne znači nužno društvenu izolaciju ili poteškoću, te da nadareni pojedinci mogu imati širok spektar društvenih iskustava i sposobnosti. Jedno uobičajeno pitanje sa kojim se nadareni pojedinci mogu suočiti je da se osjećaju drugačije ili otuđeno od svojih vršnjaka zbog svojih naprednih intelektualnih sposobnosti. Darovita djeca mogu imati poteškoća da pronađu vršnjake koji dijele njihova interesovanja ili koji su na sličnom nivou intelektualnog razvoja, što može dovesti do osjećanja izolovanosti i društvene nespretnosti.

Daroviti pojedinci mogu takođe imati probleme sa socijalizacijom zbog asinhronog razvoja. To znači da, iako nadarena osoba može biti intelektualno napredna, može biti manje napredna u drugim oblastima razvoja, kao što je emocionalni ili društveni razvoj (Fonseca, 2011). Na primjer, nadareno dijete može imati sofisticiran rječnik i biti sposobno da razumije složene matematičke koncepte, ali može imati problema da se poveže sa vršnjacima svog uzrasta ili da razumije društvene znakove i norme.

Rječnik darovitog djeteta i druge njegove sposobnosti su ponekad toliko napredne da ono brzo ostavlja za sobom svoje vršnjake – nastaje jaz koji može da stvari probleme u socijalnim odnosima (Baker, 1997). Moguće je da i ima smisla da ova djeca budu sklonija starijoj djeci ili čak odraslim osobama čiji su rječnik i interesovanja približniji njihovim.

Ipak, odnosi osoba različitog uzrasta mogu biti problematični. Ukoliko je darovito dijete akademski naprednije, sklonije je da se intelektualno uklopi sa starijom djecom, ali postoje potencijalne socijalne poteškoće. Kada se darovito dijete ne druži sa djecom istog uzrasta, umanjuje se broj mogućnosti za prijateljstva sa vršnjacima (Čudina-Obradović, 1990). Zatim, drugi mogu misliti da se to dijete trudi da izgleda odraslo, ili mogu optuživati roditelje zbog „požurivanja” odrastanja djeteta (Olszewski-Kubilius, Lee & Thomson, 2014). Treće, stariji drugovi za igru van školskih časova mogu izložiti dijete temama koje su previše ozbiljne za mlado biće. I četvrto, bistro dijete koje na internet pretražuje forume gdje se četuje, u potrazi za

svojim intelektualnim vršnjacima može biti izloženo neprikladnim temama. Iako odnosi sa osobama različitog uzrasta nude izvjesne prednosti, roditelji i učitelji treba da nadgledaju druženja darovitog djeteta sa starijom djecom kako bi se uspostavila ravnoteža između vršnjaka po starosnoj dobi i intelektualnih partnera, i da to onda odgovara darovitom djetetu.

2.2. Prenadražljivost darovite djece

Kazimir Dabrovski, poljski psihijatar, razvio je teoriju koja je enormno uticala na naše razumijevanje darovite djece. Njegova teorija uključuje koncept „pretjerane prenadražljivosti”, koji se odnosi na pojačanu reakciju osobe na stimuluse. Ovaj koncept je osvijetlio intenzivnost i osjetljivost, što vrlo često ispoljavaju osobe sa neobično visokim mentalnim sposobnostima. U svom radu sa psihijatrijskim pacijentima, umjetnicima i darovitim učenicima, Dabrovski je primijenio da pojedince naizgled instiktivno privlače određene vrste stimulacije (Ackerman, 1997). Takođe je naveo da se njihova nadražljivost, pojavljuje u pet različitih oblika (intelektualnoj, imaginarnoj, emotivnoj, čulnoj i psihomotornoj).

Dabrovski, i drugi nakon njega, uočili su da su darovita djeca naročito sklona da iskuse ovakvu prenadražljivost. Pretpostavka je da strast i intenzivnost navode darovitu djecu na tako izraženu reaktivnost da njihova osjećanja i iskustva daleko prevazilaze ono što bi se očekivalo. To se može uporediti sa razlikom između primanja informacija putem kućne televizijske antene i prijema uz pomoć satelitskog tanjira (Gross, Rinn & Jamieson, 2007). Ova djeca ili proživljavaju stimuluse ili odgovaraju na njih mnogo intenzivnije.

Termin „pretjerana prenadražljivost” naizgled podrazumijeva da su iskustva uvijek negativna, kao što je u rečenici „Tako si osjetljiv”. Međutim, ova pojačana proživljavanja mogu, takođe, biti pozitivna za darovitu djecu. Bogatstvo iskustva, stoga može biti mnogo zabavnije. Ove „prenadražljivosti” su ujedno i glavni izvor snage kod darovite djece, ali često su uzrok znatnog stresa, izvora lične frustracije ili osnove za kritiku.

Razni vidovi ponašanja sa ove liste potiču direktno od prenadražljivosti. Ovako neobične vrste prenadražljivosti obično ne nestaju sa godinama iako do odraslog doba većina darovitih osoba savlada načine da njima upravlja.

Emotivna prenadražljivost sa svojim ekstremnim i kompleksnim emocijama, te intenzivnim osjećanjima, često je ono što roditelji prvo primijete kod svoje djece. Ljudi koji su emotivno prenadražljivi pretjerano brinu o dobrobiti drugih i pokazuju izraženu brigu za okolinu i reakcije na nju. Oni se snažno emotivno vezuju za ljude, mjesta i stvari, i često čuju optužbe da pretjeruju. Intenzivnost njihovih emocija proizilazi iz njihove saosjećajnosti, empatije, osjetljivosti, a ponekad i bijesa. Djeca sa ovim tipom prenadražljivosti mogu imati česte emotivne ispade – odnosno temper tantrum (javlja se nakon treće godine) i epozode bijesa, vjerovatno povezane sa nedostatkom igre, sa osjećanjem da su isključeni, iz potrebe da budu najbolji ili kada nešto ne ide po njihovom (Gross, Rinn & Jamieson, 2007). Njihove emocije mogu biti ekstremne, a takođe i zbunjujuće za odrasle. Adolescenti sa emotivnom prenadražljivošću mogu se uključiti u borbu za socijalna prava idealistički pokušavajući da pomognu drugima ili okruženju. Ponekad postaju jako tužni, cinični ili ljuti kada otkriju da drugi ne dijele njihov idealizam i osjetljivost.

Čulna prenadražljivost, može, takođe, izazvati frustraciju. Kod kuće, dijete se može žaliti na etikete na svojim košuljama ili obbijati da nosi čarape koje su grube ili imaju šavove. Darovito dijete naročito može biti osjetljivo na svjetlost, a u školi, treperenje i brujanje fluroscentnog svijetla može mu odvratiti pažnju od zadatka ili zadavati glavobolju. Čulno preosjetljiva djeca mogu biti iscrpljena od stalnog prisustva buke u učionici (Piechowski, 1999). Mirisi, kao što su parfemi, mogu biti previše za njih. Još kao bebe i djeca koja su tek koja su tek prohodala, darovita djeca sa ovom prenadražljivošću snažno reaguju na teksturu ili ukus neke hrane. Ne iznenađujuće je što djeca mnoga darovita djeca sa čulnom prenadražljivošću pokušavajući da izbjegnu okruženje gdje mogu doživjeti ovakvu pretjeranu stimulaciju.

Djeca sa psihomotornom prenadražljivošću imaju pojačanu sposobnost da budu aktivna i energična. Ona vole kretanje radi samog kretanja i pokazuju višak energije, koja se često manifestuje kroz brz govor, intenzivnu fizičku aktivnost i potrebu za akcijom. Kada se osjećaju emotivno napeta, ova djeca mogu kompulsivno pričati, impulsivno reagovati, ispoljavati navike koje ukazuju na nervozu, iskazivati entuzijazam, te postati poprilično takmičarski nastrojena ili se čak loše ponašati (Piechowski, 1999). Iako pronalaze veliku radost u neiscrpnj fizickoj energiji u verbalnom entuzijazmu i aktivnostima, drugi njihovu aktivnost mogu smatrati

pretjeranom. Kod kuće i u školi, ova djeca se nikada se čine mirnom i mogu pretjerano da pričaju. Odrasli i vršnjaci često poželevaju da ih ljubazno zamole da sjednu i budu mirni.

Dijete sa psihomotornom prenadražljivošću ima posebno veliku mogućnost pogrešnog dijagnostifikovanja hiperkinetičkog poremećaja. Iako djeca ili odrasli sa ovom prenadražljivošću mogu momentalno biti usredsrijeđeni na zadatak, njihova tijela se vjerovatno vrpole i trzaju sa uzbuđenjem, tako da to može ličiti na hiperaktivnost. Kada ove osobe odrastu, drugi mogu smatrati iscrpljujućim da budu u njihovoj blizini. Mnogi nauče da vladaju svojom psihomotornom prenadražljivošću uz pomoć energičnog vježbanja, škrabanja – aktivnosti koje su uopšteno socijalno prihvaćene. Učitelji koji imaju razumijevanja mogu dozvoliti djeci da gnječe mekanu loptu ili drugi predmet kako bi im pomogli da savladaju svoju potrebu za kretanjem.

2.3. Intenzivnost, perfekcionizam i stres

Lako se previdi činjenica da darovita djeca, koja imaju toliko dobrih osobina i sposobnosti, često doživljavaju visok nivo stresa i čak im može biti potrebna profesionalna pomoć (Skrove Romundstad & Indredavik, 2013). U ekstremnim slučajevima, dijete može da pati od jakih glavobolja kao posljedice anksioznosti, prouzrokovane perfekcionizmom, a tinejdžer može biti ozbiljno depresivan.

Zbog toga što su mnoga darovita djeca veoma vješta u prikrivanju, intelektualizaciji ili prosto minimalizovanju značaja svojih emocija, ovi problemi su uvijek očigledni. Ona mogu kriti svoju zabrinutost i očaj od drugih ili mogu kamuflirati svoje intelektualne sposobnosti kako bi se bolje uklopili sa svojim vršnjacima iako ovo podrazumijeva da su neiskreni prema sebi (Vinayak & Judge, 2018). Kao rezultat toga, odraslim osobama koje se bave darovitom djecom može biti teško da im pomognu u vezi sa stresom.

Kao i sva druga djeca, i darovita djeca moraju naučiti da savladaju stres. Svakom je potrebna rezilijentnost, sistem za samoorganizovanje i suočavanje sa problemima i poteškoćama koje se pojave (rezilijentnost nam omogućava da u teškim situacijama i vremenima prebrodimo i transformišemo sve nevolje kako bismo ih iskoristili za dalji rast). Život nosi sa sobom teškoće, a

one prosto idu suočavanje sa posljedicama događaja koji od nas zahtijevaju da se na neki način promijenimo. Kada pogriješimo pri izvršenju nekog zadatka, potrebno je da promijenimo način na koji radimo stvari.

Darovita djeca doživljavaju drugačije vrste stresa od ostale djece i osjećaju ga mnogo intenzivnije nego djeca prosječne inteligencije. Ipak, mentalni obrazac je kompleksan. Uopšteno govoreći, darovita djeca imaju veće samopoštovanje, što navodi na zaključak da imaju dobar osjećaj o sebi i o svojoj situaciji. Neka istraživanja, takođe, pokazuju da darovita djeca, koja se nalaze u odgovarajućim i prilagođenim programima u javnim školama, uglavnom imaju niži nivo anksioznosti nego učenici sa nižim IQ (Vinayak & Judge, 2018).

Darovita djeca, zbog svoje darovitosti su podložnija određenim stresovima koji ne pogađaju ostalu djecu. Ona se posebno brinu oko pronalaženja vršnjaka, prilagođavanja socijalnim interakcijama, rješavanja konflikata u svom domu, ili oko prihvatanja osoba od autoriteta. Ponekad se njihova briga graniči i sa agonijom, pa iznova i iznova razmišljaju o događajima i mogućim strategijama za njihovo rješavanje (Shaunessy & Suldo, 2010). Neka darovita djeca se bore da budu najbolja što mogu, pa onda postanu tako „paralizovana” potrebom da budu savršena da se neće okušati u novoj vještini ako pomisle da možda neće iz prvog pokušaja uspjeti. Naravno, nivo stresa koji će dijete doživjeti varira ne samo u odnosu na njegove porodične i školske aktivnosti, nego i u odnosu na sam djetetov temperament. Neka djeca su prosto rođena sa prirodnom rezilijentnošću i ne uzbuđuju ih situacije koje uznemiravaju drugu djecu.

Nekoliko faktora čine darovito dijete sklonije stresu. Neki su intrapersonalni i samonametnuti – na primjer, veća intenzivnost i osjećajnost, neobično visoki standardi i očekivanja, neujednačena razvoj. Idealizam, strah od neuspjeha i osjećaj tereta zbog toga što imaju potencijale iz više oblasti. Drugi faktor su interpersonalni – na primjer, negativne reakcije drugih, nedostatak intelektualnog izazova, odbacivanje od strane vršnjaka, pretjerana očekivanja od drugih ili prosto nedostatak zajedničkih interesovanja koje dijeli sa drugima (Shaunessy & Suldo, 2010). Pojedina istraživanja ukazuju na to da stepen do kog školski plan pruža adekvatan obrazovni program u oblastima za koje je dijete nadareno, takođe utiče na nivo stresa kod djeteta (Vinayak & Judge, 2018). Poboljšan školski kurikulum umanjuje stres kod darovitog djeteta.

2.4. Intenzivnost i osjećajnost

Intenzivnost i osjetljivost se kod darovite djece šire na sve što ona rade – na njihove svakodnevne interakcije sa drugima, njihove reakcije na događaje, pa čak i na njihov stav prema samima sebi. Neke darovite osobe nose intenzivnost i u sebi. Njihova leđa i ramena su napeta kada su obuzete teškim zadatkom ili su im usne čvrsto stisnute kada se koncentrišu na nešto.

Čini se da su darovita djeca opremljena dodatnim emotivnim senzorom ili posebnom vrstom pažnje, kojom hvataju i najtananiju emociju. Čak i kao bebe, ili kao djeca koja su tek prohodala, u stanju su da interpretiraju govor tijela i prepoznaju emocije drugih prenesene tonom njihovog glasa (Mendaglio & Tiller, 2006). Ponašanja i aktivnosti drugih mogu biti glavni izvor stresa za njih. Kao djeca, mogu previse ozbiljno shvatiti šalu ili zadirkivanje. Mogu pretjerano reagovati i imati emotivni ispad ukoliko se osjećaju zanemareno ili neshvaćeno.

Intenzivnost i senzibilnost su darovitoj djeci sigurno korisni, ali mogu predstavljati i mane i ponekad izazivati emotivni stres. Na pozitivnoj strani osjetljivosti, ova djeca često pokazuju povećanu empatiju (Mendaglio & Tiller, 2006). Ona znaju kada učitelj ima loš dan i tada ispoljavaju zabrinutost. Primjećuju i osjećaju simpatiju prema osobama sa smetnjama u razvoju. Njihova empatija ide jako duboko, ali može prouzrokovati i stres ako osjećaju kako nijesu u stanju da urade dovoljno ne bi li pomogla.

Darovita djeca posmatraju situacije i slušaju razgovore, ali njihova intenzivnost ih može odvesti mnogo dalje od onoga što je izrečeno. Mogu doći od pogrešnih zaključaka – da nijesu voljena, da će se njihovi roditelji razvesti. Od pomoći je da se sa njima razgovara o njihovim strahovima. Što je još važnije, možemo pomoći ovoj djeci da nauče kako da provjere i vladaju svojim mislima da ne bi pretjerivala u reakcijama. Podučavanje ovome zahtijeva mnogo vremena, strpljenja i razumijevanja.

2.5. Pozitivne i negativne strane stresa kod darovite djece

Stres je sastavni dio života, niko ne može da ga izbjegne. Život se sastoji od promjena, a promjene prouzrokuju stres. Na stres se obično gleda kao da je štetan i da može da prozrokuje zdravstvene i emotivne probleme. Stres je istovremeno osjećanje pritiska i zahtjeva, a bilo koja promjena u nečijom životnoj situaciji nosi sa sobom stres.

Rijetko kada smo svjesni svojih potencijala sve dok se ne nađemo u teškoj i stresnoj situaciji. Učitelji da učenicima treba postavljati izazove i da su velika očekivanja korisna. Na svu sreću, većina darovite djece počinje vrlo rano sa postavljenjem sopstvenih izazova iako ponekad postane nerealne standarde za sebe i druge (Sowa, McIntyre, May & Bland, 1994). Uz vođstvo, mogu naučiti da spuste svoje standarde na realniji nivo, da prepoznaju postignuće i otkriju zadovoljstvo koje proizilazi iz ispunjenja ciljeva koji su se u početku činili iznad njihovih sposobnosti.

Umjesto da samo odgovaraju na izazove koje im drugi postavljaju, darovita djeca mogu da nauče kako da postave svoje sopstvene ciljeve, razviju vlastite načine savladavanja izazova i ocijene svoju uspješnost. Oslanjanje na druge u vezi sa ciljevima i ocjenjivanjem stvara više stresa zbog djetetovog nedostatka kontrole. Postavljanje ciljeva, određivanje prelaznih ciljeva, pokušaji i savladavanja vještina – sve su to lekcije koje nude djeci mogućnosti da nauče da tolerišu frustraciju i da nauče istrajnosti, kao i da razviju samopouzdanje.

Otpornost na stres i frustraciju i rizilijentnost koja iz njih proizilazi nijesu vještine koje se brzo uče. Potrebno je postepeno se izlagati sve izazovnijim situacijama sa kojima dijete može da se nosi. Roditelji i učitelji moraju da inicijalno pružaju jaku podršku i ohrabrenje, posebno perfekcionista koji nerado preuzimaju rizik kako ne bi podbacila, odnosno bila neuspješna. (Mendaglio & Tiller, 2006). Što dijete više uviđa da umije da se nosi sa kompleksnim i izazovnim situacijama, njihova tolerancija na stres će rasti i roditelji mogu da olabave sigurnosnu mrežu podrške. Kroz uspješno suočavanje sa novim izazovima, dijete će steći samopouzdanje i da naučiti da je u redu ako odmah ne riješi određeni problem. Djeca koja naginju perfekcionizmu nalaze da su tolerantna na frustraciju, dvosmilenost i odlaganje zaključka posebno teški, ali se radi o važnim vještinama, koje zahtijevaju vježbanje i savladavanje.

3. PODRŠKA DAROVITOJ DJECI U ŠKOLI

Iako sva djeca mogu biti sklona i anksioznosti i depresiji, nadareni učenici mogu pokazati ove osobine na različite načine. Veća je vjerovatnoća da će pokazati osobine perfekcionizma koje dovode do anksioznosti u pogledu performansi i/ili neuspjeha (VanTassel-Baska, 2003). Njihove ocjene su možda i dalje dobre, ali sa iscrpljujućim perfekcionizmom daleko su od uspjeha. Ako učenici nijesu adekvatno izazvani i stoga su navikli da plove bez napora, može uslijediti perfekcionizam (a ponekad i anksioznost, neangažovanost ili nedovoljno postignuće).

Samoregulacija znači da učenik može upravljati svojim ponašanjem i emocijama. Sposobnost učenika da to uradi može uticati na njihovo učenje i dobrobit. Učitelji mogu pomoći učenicima sa visokim sposobnostima da nauče kako da se samoregulišu (VanTassel-Baska, 2003). Prvo, učitelji moraju poznavati emocionalne osobine u vezi sa različitim domenima visoke sposobnosti. Ovo je veoma važno za učenike visokih sposobnosti u intelektualnom i kreativnom domenu.

Neki učenici sa visokim sposobnostima takođe se mogu razvijati asinhrono. To znači da njihov socijalno-emocionalni razvoj ne odgovara njihovom kognitivnom i/ili fizičkom razvoju. Ovo može izazvati frustraciju kod učenika i može dovesti do dodatnih poteškoća.

Iako su darovita djeca bistro i imaju potencijal da se u većini slučajeva izbore za sebe i da pronađu sopstvenu intelektualnu stimulaciju, to su ipak samo djeca. Roditelji ili druge osobe će morati da nadgledaju nivo djetetovog rada kako bi primijetili neadekvatnost obrazovnog programa, ili druge faktore koji mogu dovesti do depresije. Oni bi mogli pomoći djetetu da riješi ove probleme.

U pokušaju da podignu djetetov osjećaj sopstvene vrijednosti, odrasli gomilaju pohvale djeci za sva njihova postignuća – bila ona značajna ili ne – na neiskren, pogrešan način. Kao rezultat toga, ove odrasle odobe nenamjerno lišavaju djecu mogućnosti da dožive uspjeh u zadacima koji su stvarno izazovni (Mendaglio & Tiller, 2006). Djeca uče da stalno očekuju pohvale i nauče da komentari drugih nijesu uvijek sasvim ispravni. Ova djeca propuste da se nauče rezilijentnosti kada se suočavaju sa izazovom. Dobronamjerna evaluacija i takmičenje „gurnuti” su u stranu, a

vrijedno podsticanje odgovarajućih napora jer minimalno jer se gubi u svim tim lažnim ili pretjeranim pohvalama.

3.1. Uloga učitelja u radu sa darovitom djecom

Neophodno je bolje podržati učenike koji ne uspijevaju, jer postoje mnoga lična i društvena pitanja vezana za neuspjeh. Iako postoje značajne nedosljednosti između broja darovitih učenika koji ne uspijevaju, sve studije zaključuju da se javlja visok procenat neuspjeha. Na primjer, studija pokazala je da 63% darovitih učenika ne uspijeva (Ronksley-Pavia & Neumann, 2021). Vjeruje se da ovi problemi imaju veliki uticaj na pojedinca i društvo, jer se neuspjeh javlja i nakon srednje škole. Nije poznato da li je neuspjeh direktan uzrok tome. Važno je da prosvjetni radnici, službenici za usmjeravanje i pomoćno osoblje bolje podrže nadarene učenike koji ne uspijevaju jer to može da minimizira stope napuštanja škole i na taj način pruži bolji doprinos društvu.

Čini se da učitelji u Crnoj Gori nemaju odgovarajuće znanje i stavove u vezi sa darovitošću da bi zadovoljili potrebe nadarenih učenika. Takođe, čini se da nijesu svjesni da nadareni učenici imaju dodatne obrazovne i nastavne potrebe; misle da će nadareni učenici učiti bez podrške. Ovo je uobičajen mit i u drugim zemljama. Znanje i stavovi o darovitim učenicima i obrazovanju za darovite se razlikuju unutar i između zemalja i tema. Zablude i negativni ili ambivalentni stavovi su problematični jer su fundamentalni u obrazovnoj praksi (Little, 2018). Oni takođe utiču na brojne ishode učenika kao akademsko postignuće i društveni i emocionalni razvoj.

Kada učenici nemaju izazov, mogu postati fiksirani na ocjene ili rezultate. Problemi se mogu pojaviti kako se zahtjevi za učenjem povećavaju. Učenik sa visokim sposobnostima možda nema vještine koje su im potrebne za postizanje visokih rezultata. Učenik sa visokim sposobnostima tada može izabrati da ne pokušava radije nego da postigne nižu ocjenu.

Da bi podstakli zdrav perfekcionizam, učitelji treba da:

- pružaju izazovna iskustva učenja;
- podržati učenike da postavljaju realne ciljeve i

- pruži povratne informacije o naporima i procesu.

U radu sa darovitim učenicima, učitelji treba da:

- planiraju kognitivno izazovne zadatke;
- motivišu i podstiču učenike na učenje;
- primjenjuju princip individualizacije u radu;
- deferenciraju nastavne sadržaje;
- pripremaju nastavne listiće u skladu sa interesovanjima darovitih učenika itd. (De Boer et al.,2013).

Nedovoljno znanje i stavovi učitelja su problem za same darovite učenike i društvo u cjelini. Daroviti učenici treba da budu viđeni i podržani od strane učitelja da bi mogli u potpunosti da razviju svoj potencijalni talenat (De Boer et al.,2013). Kada obrazovne potrebe darovitih učenika nijesu zadovoljene, to može uticati na njihovo samopouzdanje. Mogli bi razviti socijalno-emocionalne poteškoće ili čak napustiti školu. Nerazvijenost potencijalnog kognitivnog talenta darovitih učenika u potpunosti dovodi do visokih troškova za društvo u smislu produktivnosti društva znanja i bruto domaćeg proizvoda (De Boer et al.,2013).

4. ISTRAŽIVAČKI DIO

4.1. Predmet istraživanja

Nadareni učenici mogu se suočiti sa pritiskom da se prilagode društvenim očekivanjima o tome šta znači biti nadaren, kao što je biti veoma uspješan ili postići uspjeh. Ovaj pritisak može dovesti do socijalne anksioznosti ili straha od neuspjeha, što može uticati na njihovu sposobnost da formiraju pozitivne odnose sa vršnjacima. Međutim, važno je napomenuti da svi nadareni pojedinci nemaju problema sa socijalizacijom. Mnogi nadareni pojedinci su u stanju da formiraju pozitivne odnose sa vršnjacima i napreduju u društvenim situacijama.

Nastavni plan i program po utvrđenim koracima, koji se radi u mnogim školama, izaziva probleme. Ne uče sva djeca na isti način i istim tempom. Djeca pokazuju različite stepene sposobnosti učenja i usvajanja gradiva. Ipak, često očekujemo od nadarene djece da pronađu svoje prijatelje i drugove među onima koji su istih godina i koji idu u isti razred. U okruženju koje stavlja naglasak na konformizam i uklapanje umjesto ispoljavanja individualnosti, gdje postoji nedvosmisleno očekivanje uspjeha, mnogo je ispod stvarnih mogućnosti djeteta, dvije stvari se mogu desiti. Ili će se dijete prilagoditi, uklopiti i ispuniti niža očekivanja na socijalno prihvatljiv način ili će se isticati. I jedna i druga situacija potencijalno nose mogućnost nastanka problema sa okolinom.

Predmet istraživanja predstavlja procjenjivanje i sagledavanje socioemocionalnih problema darovite djece.

4.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja glasi:

- Utvrditi da li se po percepciji učitelja kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju.

Istraživački zadaci su:

- Utvrditi koji su dominantni socioemocionalni problemi koji se javljaju kod darovite djece.
- Utvrditi da li darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima.
- Utvrditi da li darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija.
- Utvrditi da li učitelji vaspitno-obrazovni rad sa darovitom djecom usklađuju sa socioemocionalnim osobinama ove djece.

4.3. Istraživačke hipoteze

U skladu sa ciljem istraživanja, **glavnu** hipotezu možemo definisati na sljedeći način: Pretpostavlja se da se kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju.

Sporodne hipoteze su:

- Pretpostavlja se da se dominantni socioemocionalni problemi darovite djece manifestuju u pojačanoj senzitivnosti na okruženje, kao i povećanim emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na svoje vršnjake.
- Pretpostavlja se da darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, zbog razvijenijeg apstraktnog mišljenja i različitih interesovanja.
- Pretpostavlja se da darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija.
- Pretpostavlja se da učitelji vaspitno-obrazovni rad sa darovitom djecom usklađuju sa socioemocionalnim osobinama ove djece.

4.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U ovom istraživanju primijenićemo metodu teorijske analize. Ova metoda će se primijeniti u procesu definisanja problema, predmeta, cilja, istraživačkih zadataka i istraživačkih hipoteza. U istraživanju ćemo primijeniti intervju i anketni upitnik za učitelje. Anketni upitnik ćemo samostalno kreirati i uskladiti sa problemom našeg istraživanja. Pitanja u anketnom upitniku biće zatvorenog, kombinovanog i otvorenog tipa. Upitnik će sadržati 20 pitanja, pomoću kojih ćemo

procijeniti stavove učitelja prema socioemocionalnim problemima darovite djece. Grupni intervju sadrži tri fokus polja, koja su vezana za provjeru istraživačkih hipoteza.

4.5. Uzorak ispitanika

Anketiranje smo realizovali na uzorku od 220 učitelja. Uzorak ispitanika je prikazan u tabeli 1.

Tabela 1 – Uzorak ispitanika

Opština	Naziv škole	Broj učitelja
Podgorica	OŠ „Savo Pejanović”	25
Podgorica	OŠ „Oktoih”	31
Podgorica	OŠ „Pavle Rovinski”	14
Podgorica	OŠ „Sutjeska”	10
Nikšić	OŠ „Ratko Žarić”	12
Tivat	OŠ „Drago Milović”	35
Kotor	OŠ „Njegoš”	19
Herceg Novi	OŠ „Dašo Pavičić”	12
Bijelo Polje	OŠ „Marko Miljanov”	21
Bijelo Polje	OŠ „Dušan Korać”	12
Pljevlja	OŠ „Ristan Pavlović”	17
Pljevlja	OŠ „Boško Buha”	12
Ukupno	12	220

Intervjuisanje smo realizovali na uzorku od 40 učitelja. Uzorak je prikazan u tabeli 2.

Tabela 2 – Uzorak intervjuisanih ispitanika

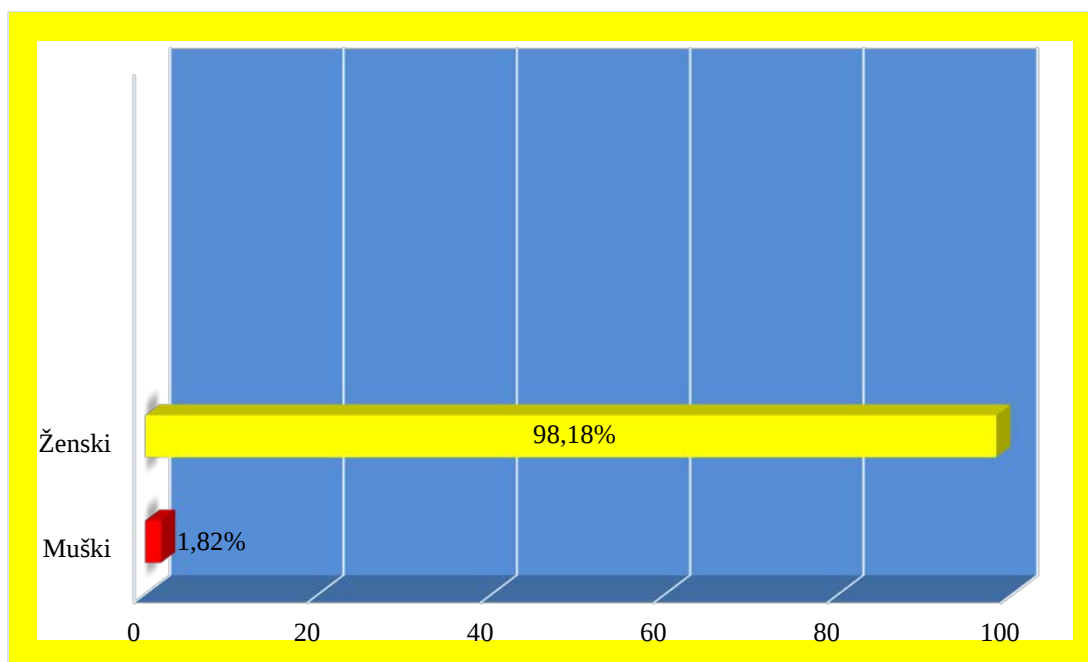
Opština	Naziv škole	Broj učitelja
Podgorica	OŠ „Maksim Gorki”	10
Podgorica	OŠ „21. Maj”	10
Podgorica	OŠ „Branko Božović”	10
Podgorica	OŠ „Vuk Karadžić”	10
Ukupno	4	40

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu rada biće prikazani rezultati dobijeni anketiranjem i intervjuisanjem učitelja. Najprije ćemo prikazati demografske karakteristike istraživačkog uzorka, a zatim rezultate koji se odnose na svaku hipotezu ponaosob.

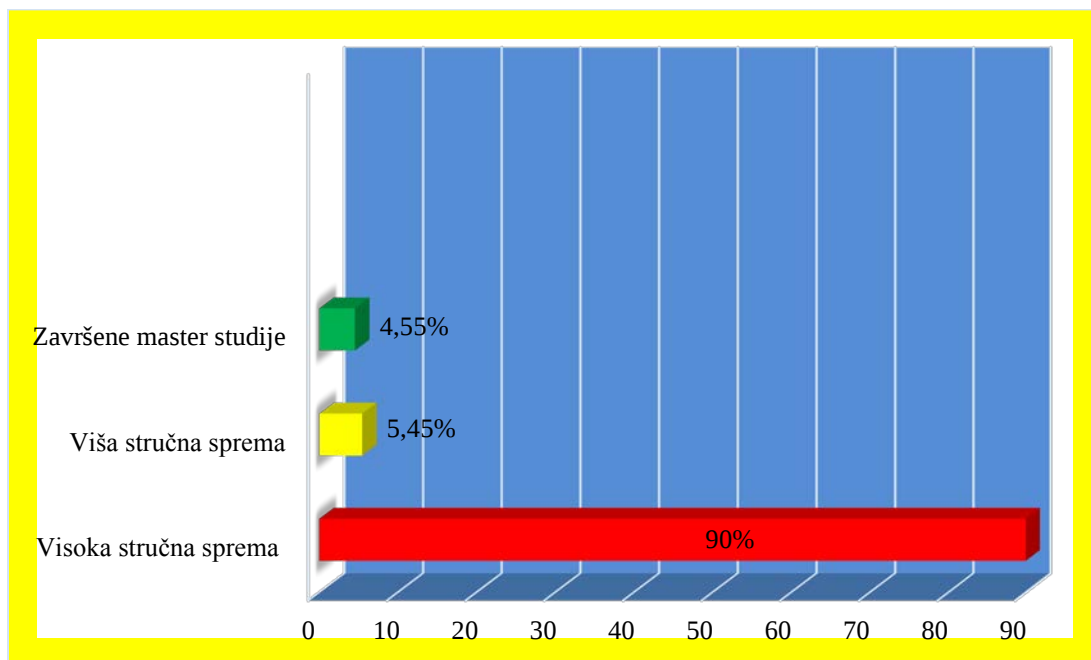
5.1. Demografske karakteristike istraživačkog uzorka

Grafikon 1 - Polna struktura uzorka

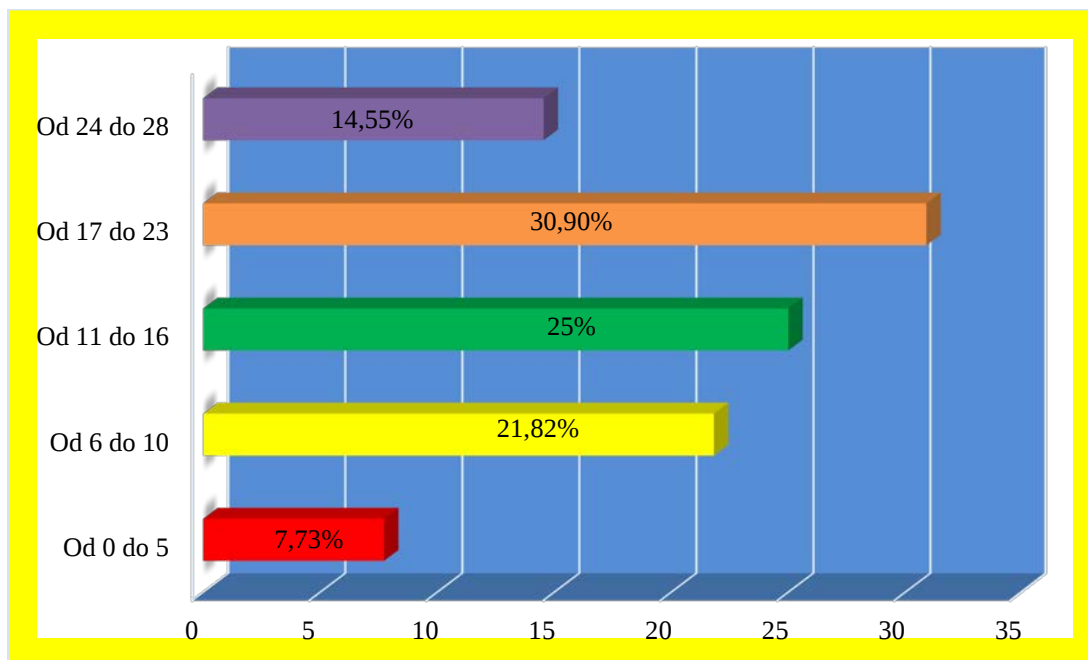
U naše istraživanje je uključeno 98,18% učitelja ženskog pola, a 1,82% učitelja muškog pola. Ovakav rezultat je očekivan, imajući na umu činjenicu da se za učiteljsku profesiju češće opredjeljuju žene.

Grafikon 2 – Stručna sprema ispitanika

U histogramu 2 prikazano je da 90% učitelja ima visoku stručnu sprema, 5,45% učitelja ima višu stručnu sprema. Ukupno 4,55% učitelja ima završene master studije. Stepen obrazovanja ispitanika povezan je sa stavovima i percepcijama o darovitim učenicima.

Histogram 3 – Godine radnog staža ispitanika

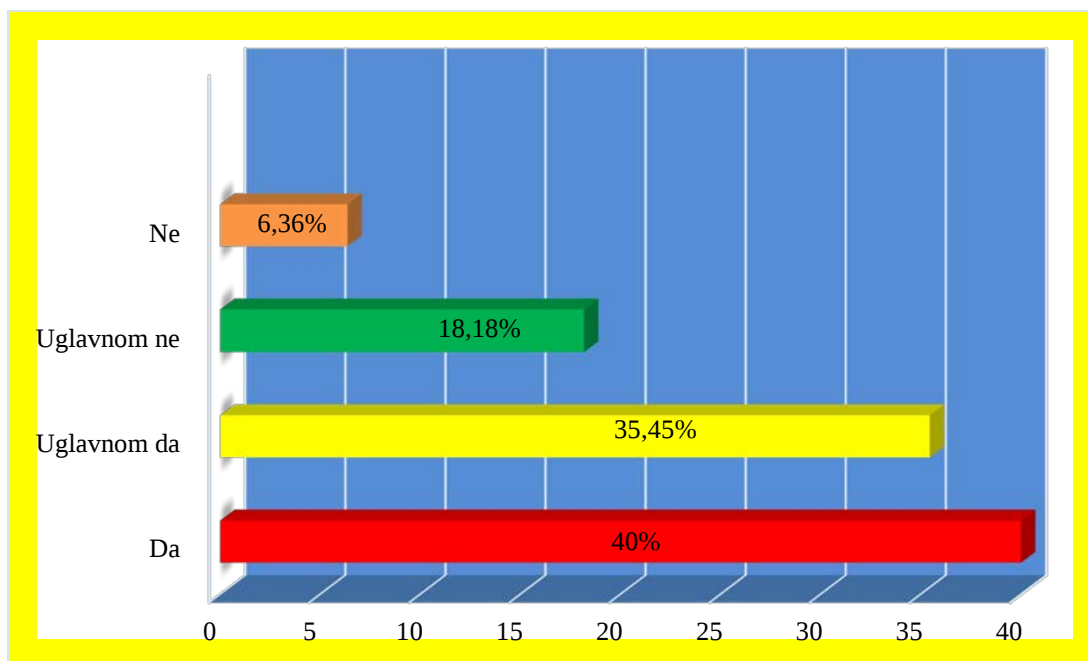
Dobijeni rezultati pokazuju da 7,73% ispitanika ima od 0 do 5 godina radnog staža. Ukupno 21,82% ispitanika ima od 6 do 10 godina radnog staža, 25% učitelja ima od 11 do 16 godina radnog staža, 30,90% učitelja ima od 17 do 23 godine radnog staža, a 14,55% učitelja ima od 24 do 28 godina radnog staža.

Kao i stepen obrazovanja, tako i godine radnog staža utiču na stavove učitelja prema darovitim učenicima, zato ih je značajno razmatrati.

5.2. Dominantni socioemocionalni problemi kod darovitih učenika po procjeni učitelja

Prva sporedna hipoteza: *Pretpostavlja se da se dominantni socioemocionalni problemi darovite djece manifestuju u pojačanoj senzitivnosti na okruženje, kao i povećanim emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na svoje vršnjake.* Ovu hipotezu smo provjerili pomoću prvog, drugog, trećeg i četvrtog pitanja iz anketnog upitnika, kao i pitanjima iz grupnog intervjua.

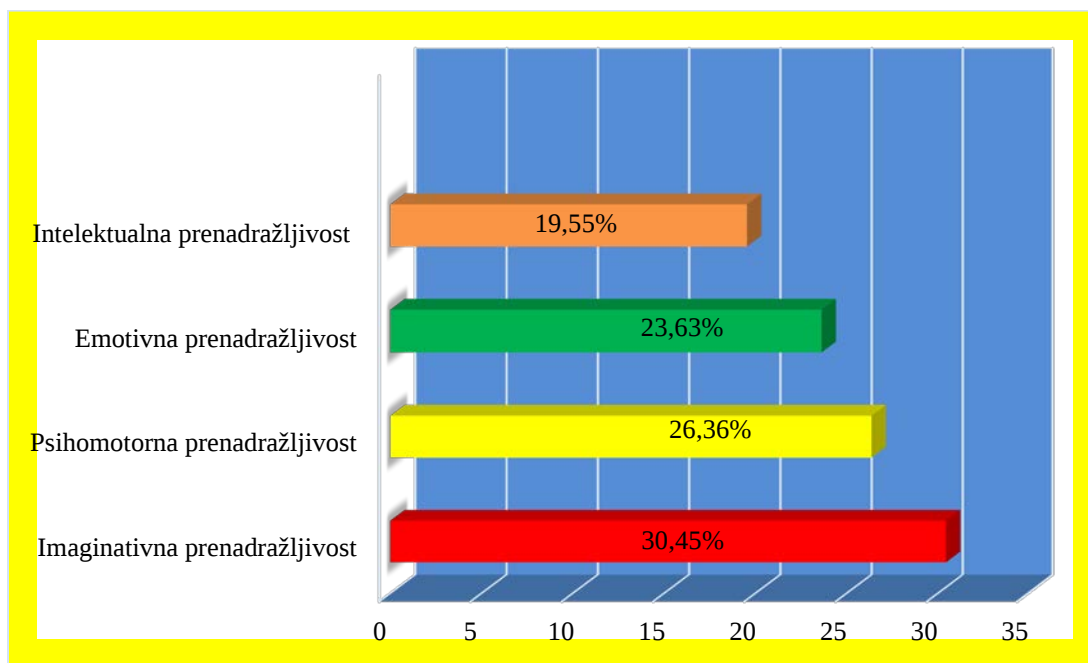
Histogram 4 – Postojanje socioemocionalnih problema kod darovitih učenika po procjeni učitelja

U histogramu 4 prikazano je da 40% učitelja smatra da daroviti učenici imaju socioemocionalne probleme. Sa navedenim se složilo 35,45% učitelja. Pojedini učitelji ne smatraju da daroviti učenici imaju socioemocionalnih problema.

Učitelji imaju mnoštvo prilika da uoče da li daroviti učenici imaju određenih socioemocionalnih problema. Navedene probleme učitelji mogu uočiti kako tokom časova, tako i tokom velikih i malih odmora.

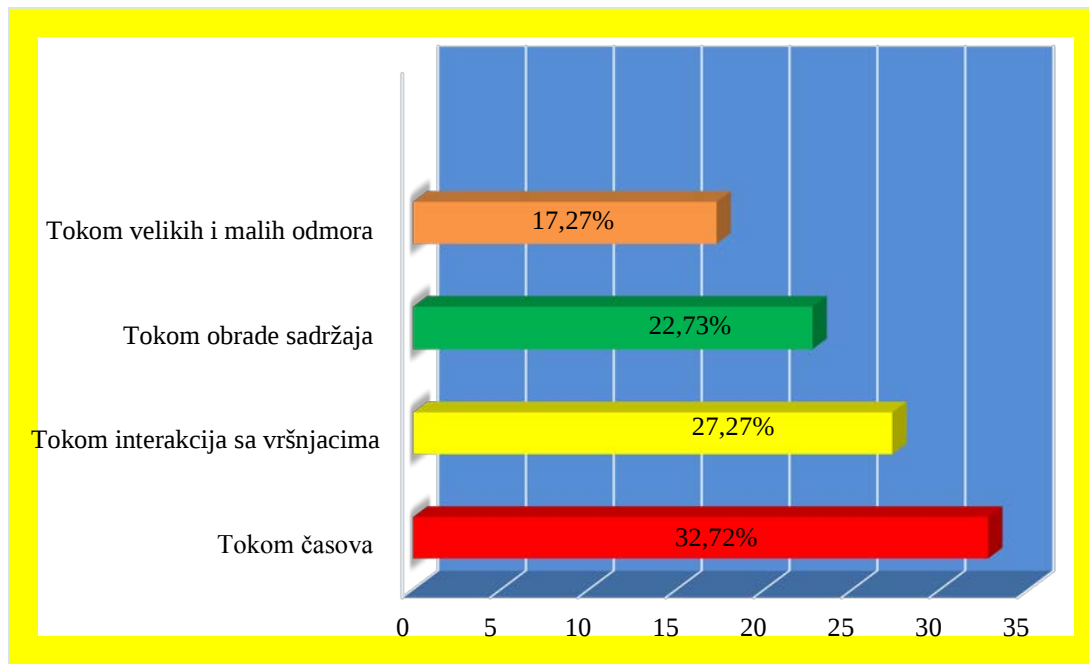
Histogram 5 – Najčešći socioemocionalni problemi darovitih učenika

Pitanje je bilo otvorenog tipa, a učitelji su imali mogućnost da navedu koji se socioemocionalni problemi najčešće javljaju kod darovitih učenika. Na osnovu sumiranja rezultata, ističemo da se po mišljenju učitelja, kod darovitih učenika javljaju sljedeći socioemocionalni problemi: imaginativna prenadražljivost, psihomotorna prenadražljivost, emotivna prenadražljivost i intelektualna prenadražljivost.

Da je imaginativna prenadražljivost najviše zastupljena kod darovitih učenika, povezujemo sa činjenicom da je bogata mašta, igra fantazije, animističko razmišljanje, dramatička percepcija i upotreba metafora privlačno darovitoj djeci. Djeca mogu da pomiješaju stvarnost i fantaziju, a na časovima njihove misli mogu odlutati u neku vrstu imaginativne kreativnosti, gdje oni jasno vizualizuju događaje.

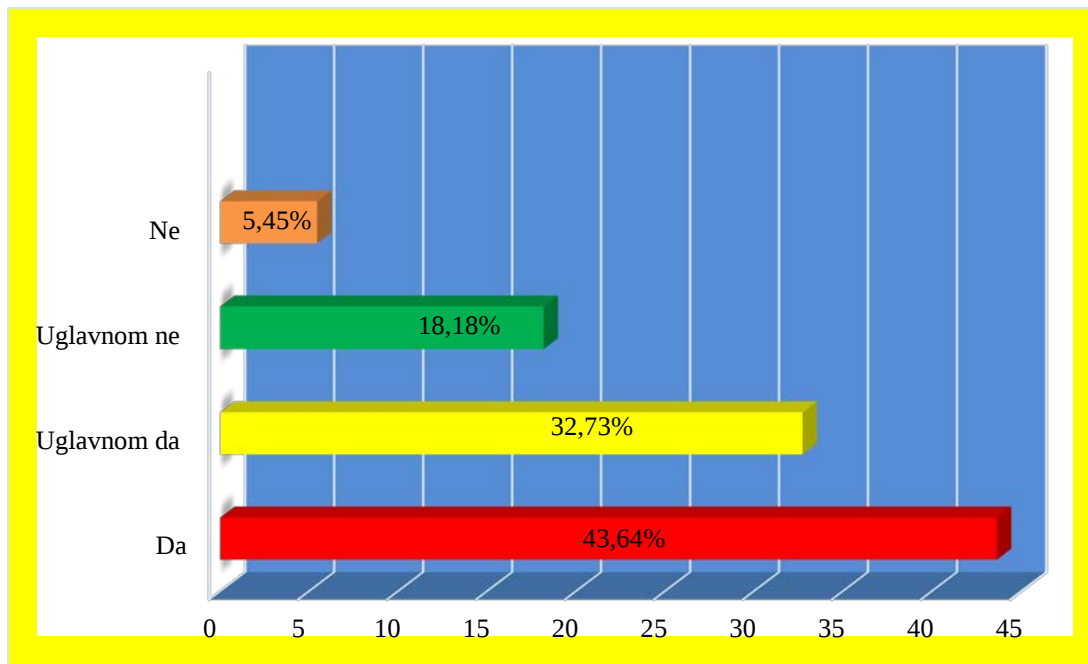
Histogram 6 – Najčešće situacije u kojima daroviti učenici ispoljavaju socioemocionalne probleme

Pitanje je otvorenog tipa, a učitelji su imali mogućnost da navedu u kojim aktivnost daroviti učenici najčešće ispoljavaju socioemocionalne probleme. Na osnovu sumiranja rezultata, dolazimo do saznanja da daroviti učenici kroz sljedeće aktivnosti ispoljavaju socioemocionalne probleme: tokom časova, tokom interakcija sa vršnjacima, tokom obrade sadržaja i tokom velikih i malih odmora.

Da daroviti učenici najčešće ispoljavaju socioemocionalne probleme tokom časova, možemo dovesti u vezi sa činjenicom da su sadržaji koji se prezentuju cijelom razredu, darovitim učenicima dosadni, te da nemaju dovoljno mogućnosti da uče gradivo koje je njima prilagođeno. Navedeno može dovesti do toga da se učenik osjeća zapostavljeno.

Histogram 7 – Mogućnosti pružanja podrške darovitim učenicima u prevazilaženju socioemocionalnih problema

U histogramu 7 prikazano je da 43,64% učitelja smatra da postoje mogućnosti pružanja podrške darovitim učenicima u prevazilaženju socioemocionalnih problema. Sa istim se uglavnom složilo 32,73% učitelja. Pojedini učitelji smatraju da uglavnom ne postoje ili uopšte ne postoje mogućnosti pružanja podrške darovitim učenicima u prevazilaženju socioemocionalnih problema.

Da najveći procenat učitelja smatra da postoje mogućnosti pružanja podrške darovitim učenicima u prevazilaženju socioemocionalnih problema, možemo dovesti u vezu sa činjenicom da učitelji značajnu pažnju poklanjaju socioemocionalnom domenu darovitih učenika.

U kontekstu dobijanja detaljnih podataka o socioemocionalnim osobinama darovitih učenika, primijenili smo grupni intervju (četiri fokus grupe od po 10 ispitanika). Sa učiteljima smo razgovarali o socioemocionalnim problemima darovitih učenika, kao i o razlozima pojave navedenih problema.

O tome u kojim situacijama daroviti učenici ispoljavaju socioemocionalne poteškoće i koje izdajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Tokom realizacije nastavnih sadržaja - nezainteresovanost, sanjarenje (55%).
- Tokom grupnih aktivnosti sa vršnjacima – razlike u mišljenjima dovode do frustracije darovite učenike (30%).
- Darovit učenik je frustriran ako ne dobije uvijek najbolju ocjenu (15%).

Na osnovu rezultata, konstatujemo da su za darovitu djecu školska iskustva toliko bez izazova i stimulacija, da ona nikada ne nauče da tolerišu frustraciju pri usvajanju novih akademskih znanja, ili da održavaju visoku posvećenost nekom intelektualnom zadatku na duži vremenski period. Njihovo lako učenje ih navodi da očekuju život bez napora.

O tome šta su razlozi pojave socioemocionalnih poteškoćama darovitih učenika, izdajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Neshvaćenost kako od učitelja, tako i od vršnjaka (35%).
- Nedovoljna stimulacija u školi i u porodici (30%).
- Težnja ka perfekcionizmu (20%).
- Previsoka očekivanja odraslih od darovitih učenika (15%).

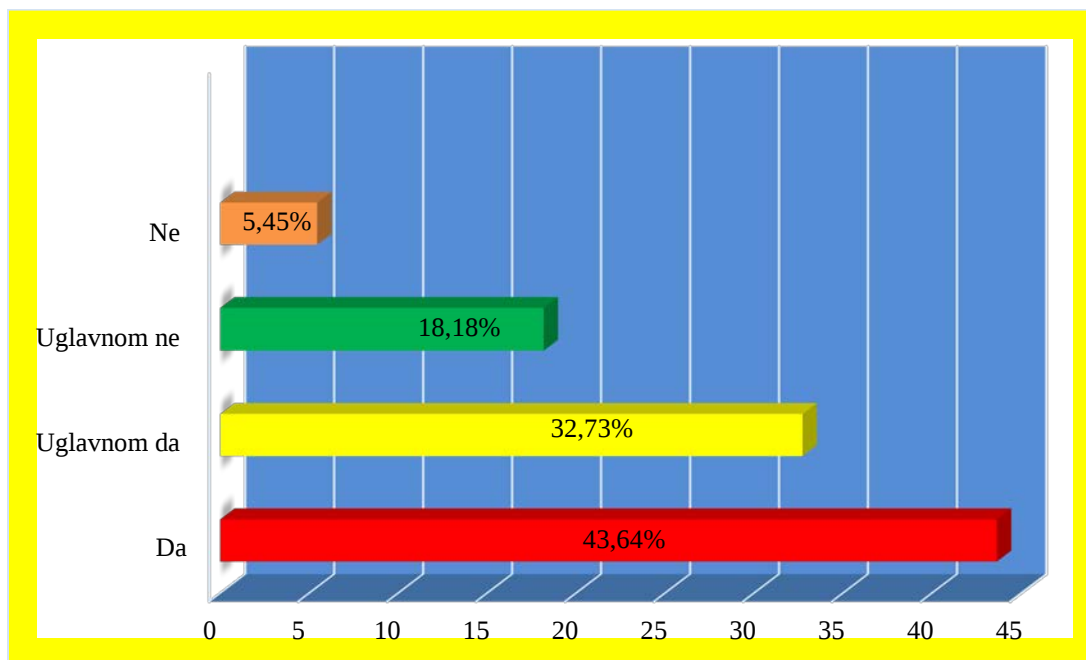
Daroviti učenici često nijesu dovoljno stimulisani u školi i porodici. Kada drugi imaju neprimjerene zahtjeve, djeca mogu biti ljubazna, ali se ne moraju složiti i povinovati se bez stvarne potrebe. Mogu zasnivati svoje odluke i postupke na izborima koji su im dati, a da ipak iskažu poštovanje prema tuđim uvjerenjima i stanovištima. U skladu sa rezultatima, potvrđujemo prvu sporednu hipotezu, kojom se pretpostavilo da da se dominantni socioemocionalni problemi

darovite djece manifestuju u pojačanoj senzitivnosti na okruženje, kao i povećanim emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na svoje vršnjake.

5.3. Poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima

Druga sporedna hipoteza glasi: *Pretpostavlja se da darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, zbog razvijenijeg apstraktnog mišljenja i različitih interesovanja.* Ovu hipotezu smo provjerili pomoću petog, šestog, sedmog i osmog iz anketnog upitnika, kao i pitanjima iz grupnog intervjua.

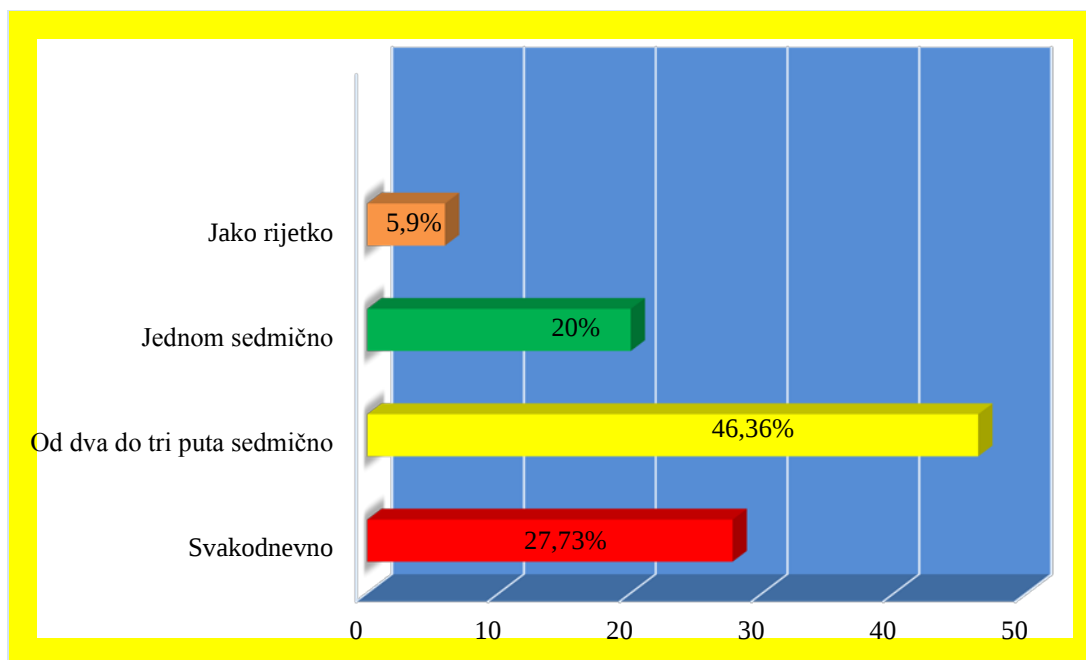
Histogram 8 – Poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika i njihovih vršnjaka

U histogramu 8 prikazano je da 43,64% učitelja smatra da postoje poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika i njihovih vršnjaka. Sa navedenim se uglavnom složilo 32,73% učitelja. Pojedini učitelji smatraju da uglavnom ne postoje (18,18%) ili da uopšte ne postoje (5,45%) poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika i njihovih vršnjaka.

Do poteškoća u interakciji darovitih učenika sa vršnjacima, može doći zbog različitih interesovanja, znatno razvijenijih sposobnosti darovitih učenika u određenom domenu itd.

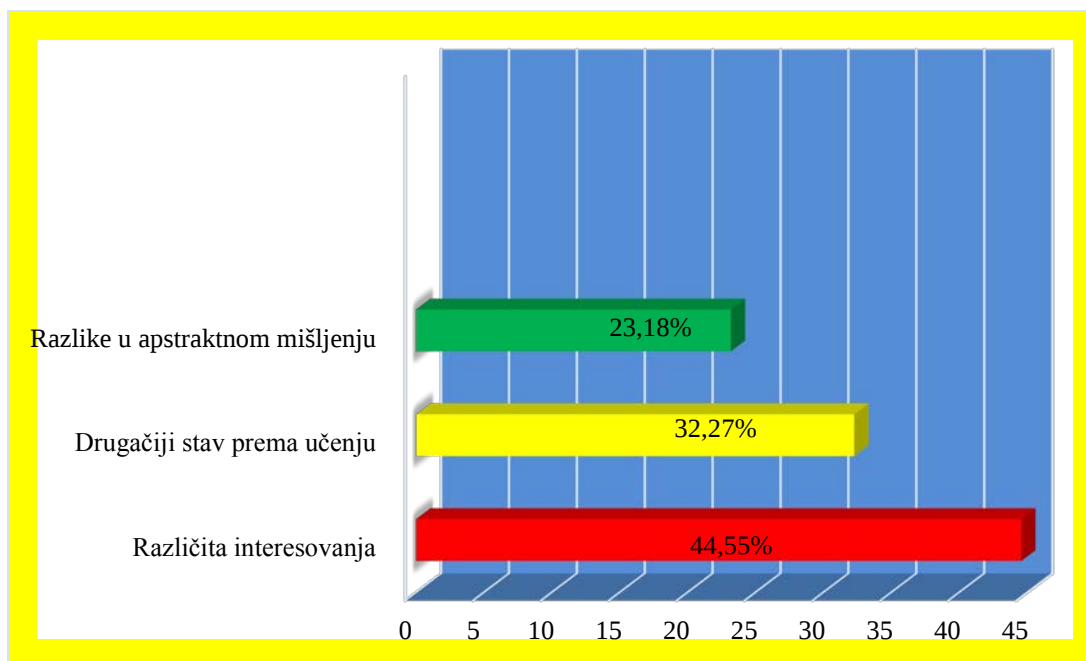
Histogram 9 – Učestalost poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima

U histogramu 9 prikazano je da 27,73% učitelja smatra da svakodnevno dolazi do poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima. Ukupno 46,36% učitelja smatra da od dva do tri puta sedmično dolazi do poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima. Pojedini učitelji (20%) ističu da jednom sedmično dolazi do pomenutih poteškoća. Svega 5,9% učitelja navodi da rijetko kada dolazi do poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima.

Uzrok poteškoća u socijalnoj interakciji, kao što smo naglasili, mogu biti različite potrebe, razvijene mišljenje darovitih učenika, različite preferencije itd.

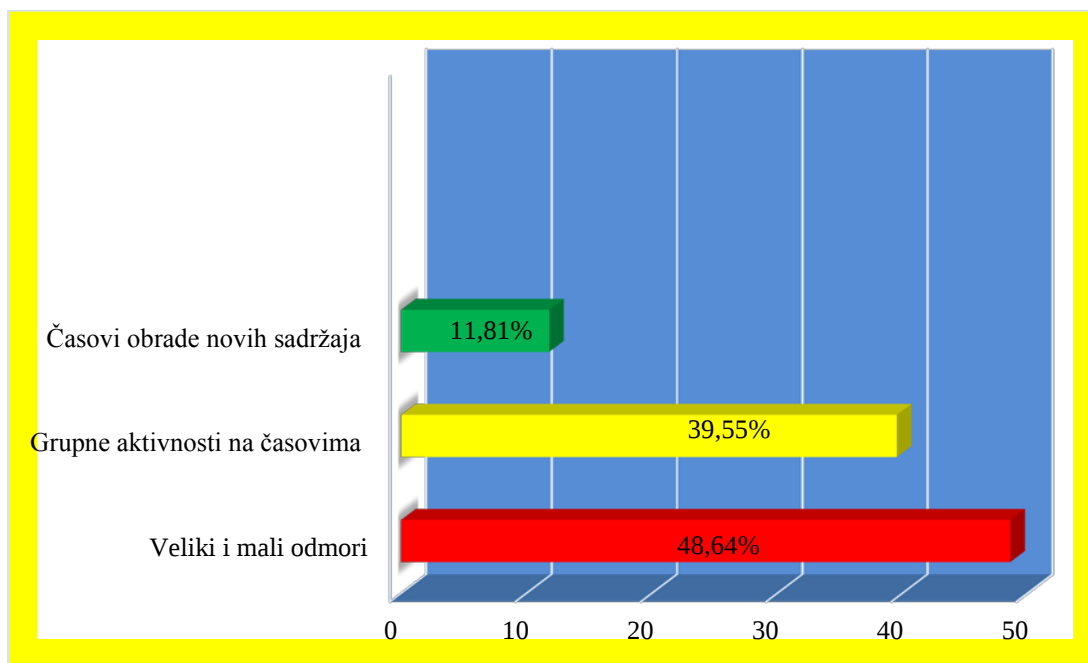
Histogram 10 – Razlozi poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima

Pitanje je otvorenog tipa, a učitelji su imali mogućnost da navedu razloge zbog kojih se pojavljuju poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima. Poslije sumiranja odgovora, zaključuje se da se poteškoće u socijalnoj interakciji najčešće javljaju iz sljedećih razloga: različita interesovanja, drugačiji stav prema učenju i razlike u apstraktnom mišljenju.

Darovita djeca imaju drugačija interesovanja od darovitih učenika. Smatramo da se učenici udružuju najčešće na bazi sličnih ili istih interesovanja o kojima međusobno diskutuju.

Histogram 11 – Aktivnosti u okviru kojih se najčešće javljaju poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima

Pitanje je otvorenog tipa, a učitelji su imali priliku da navedu u okviru kojih aktivnosti se najčešće javljaju poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima. Nakon sumiranja odgovora naših ispitanika, možemo zaključiti da se u okviru sljedećih aktivnosti poteškoće u socijalnoj interakciji najčešće javljaju: veliki i mali odmori, grupne aktivnosti, časove obrade novih sadržaja.

Djeca u školi tokom velikih i malih odmora imaju najviše mogućnosti da razgovaraju sa svojim vršnjacima, razmjenjuju svoja iskustva, odnosno ulaze u proces socijalne interakcije.

Sa učiteljima smo razgovarali o poteškoćama u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima. O tome koji su razlozi javljanja poteškoća darovitih učenika i njihovih vršnjaka, izdvajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Razlike u sposobnostima (40%).
- Razlike u stavu prema učenju (30%).
- Razlike u ponašanju (20%).
- Drugačiji pogled na svakodnevne životne situacije (10%).

Odnosi sa vršnjacima su problem gotovo svakog darovitog djeteta. Kako su njihova interesovanja i ponašanje često neobični i drugačiji nego kod njihovih vršnjaka, takva djeca mogu pronaći svega nekoliko sličnih vršnjaka iz škole ili komšiluka. Darovita djeca sa neobično veliki intelektualnim sposobnostima, različitim oblicima intenzivnosti i osjetljivosti mogu imati još više poteškoća u pronalaženju prijatelja među djecom svojih godina. Mogu voljeti više drugare koji su dvije ili tri godine stariji, pa čak i da se druže sa odraslima.

O tome na koji način učitelji pomažu darovitim učenicima da prevaziđu poteškoće u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, izdvajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Realizacija grupnih aktivnosti (45%).
- Igre i aktivnosti u paru (30%).
- Organizacija radionica sa vršnjacima (25%).

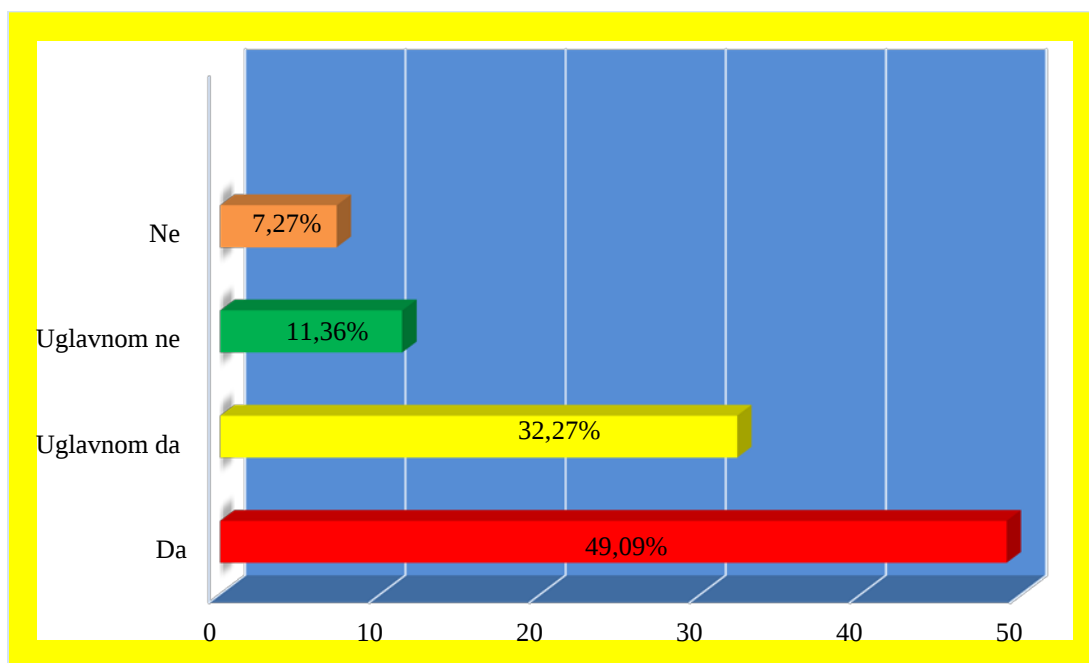
Učitelji na razne načine nastoje da pomognu darovitim učenicima u procesu prevazilaženja poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima.

U skladu sa našim rezultatima, možemo potvrditi drugu sporednu hipotezu, kojom smo pretpostavili da darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, zbog razvijenijeg apstraktnog mišljenja i različitih interesovanja.

5.4. Poteškoće u ispoljavanju emocija kod darovitih učenika

Treća sporedna hipoteza glasi: *Pretpostavlja se da darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija*. Ovu hipotezu smo provjerili pomoću pitanja br. 9, 10, 11 i 12, kao i pitanjima iz grupnog intervjua.

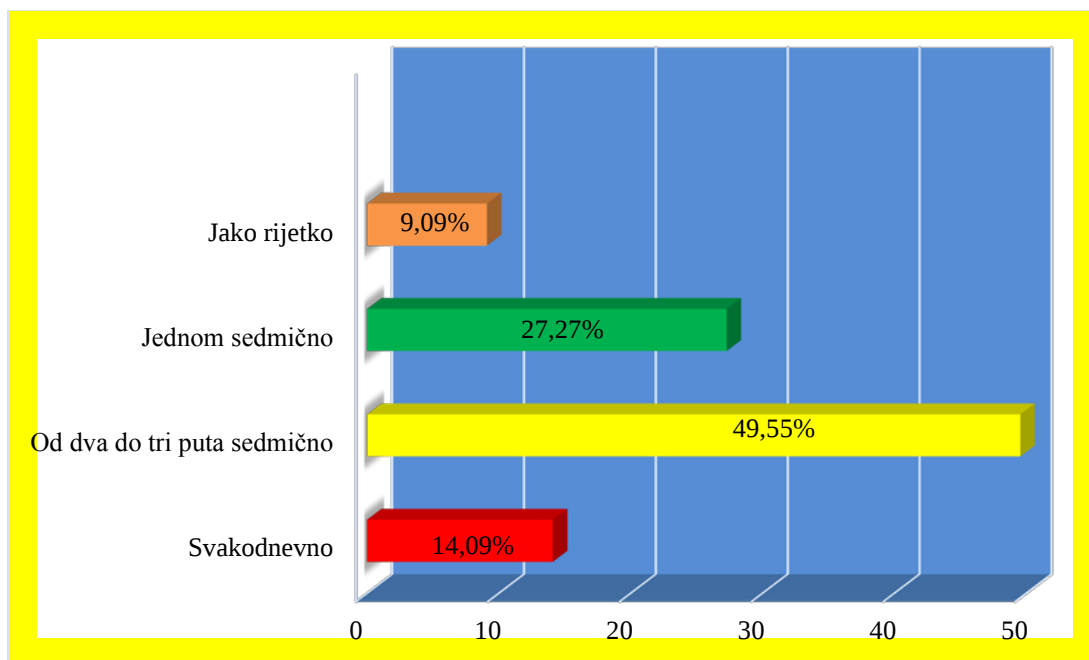
Histogram 12 – Mišljenje učitelja o poteškoćama darovitih učenika prilikom ispoljavanja emocija

U histogramu 12 prikazano je da 49,09% učitelja smatra da darovita djeca imaju poteškoća prilikom ispoljavanja emocija. Sa navedenim se uglavnom složilo 32,27% učitelja. Pojedini učitelji (11,36%) smatraju da darovita djeca uglavnom nemaju poteškoća sa ispoljavanjem emocija.

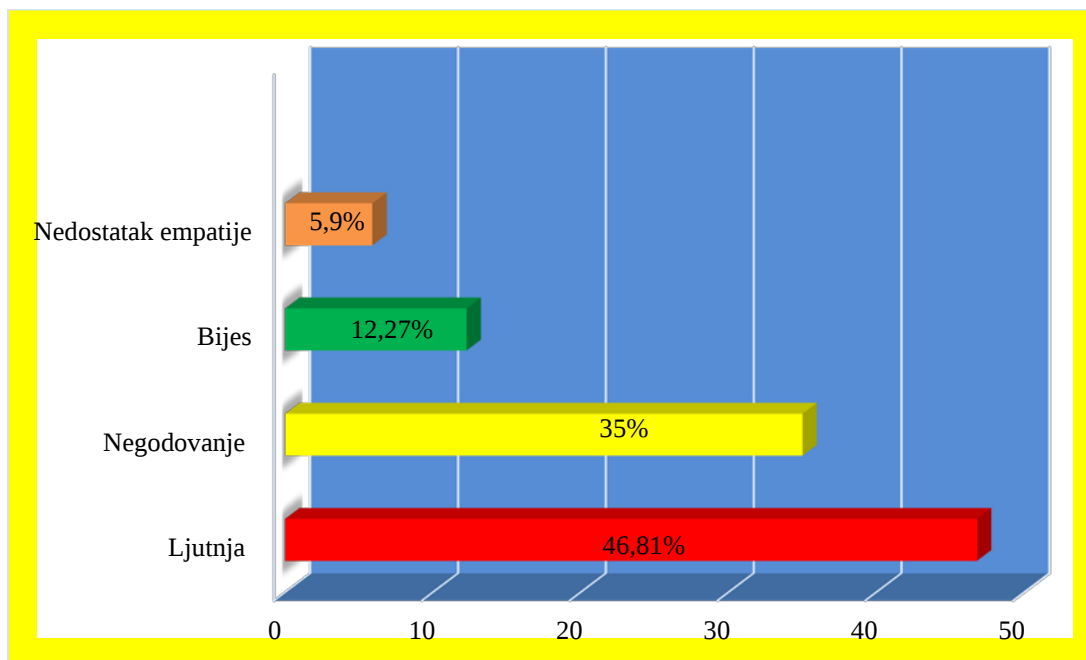
Darovita djeca se asinhrono razvijaju, intelektualno su napredni, dok vrlo često imaju određenih poteškoća prilikom ispoljavanja emocija. Zbog navedenog razloga, ovi učenici imaju poteškoća sa socijalizacijom u školi.

Histogram 13 – Učestalost javljanja poteškoća u ispoljavanju emocija darovitih učenika po procjeni učitelja

U histogramu 13 prikazano je da 14,09% učitelja smatra da daroviti učenici imaju svakodnevno problema u ispoljavanju emocija. Ukupno 49,55% učitelja ističe da ovi učenici od dva do tri puta sedmično imaju svakodnevno problema u ispoljavanju emocija. Pojedini učitelji (27,27%) navode da darovita djeca jednom sedmično imaju problema sa ispoljavanjem emocija. Svega 9,09% učitelja smatra da daroviti učenici jako rijetko imaju problema u ispoljavanju emocija.

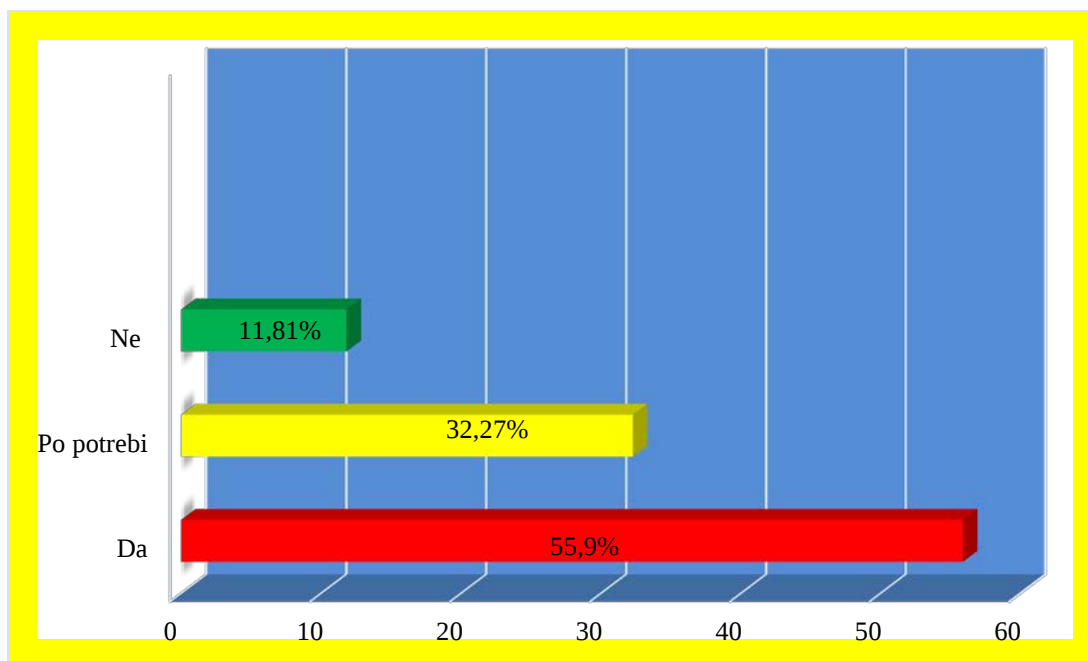
Histogram 14 – Najčešće manifestacije emocionalnih problema darovitih učenika

U histogramu 14 prikazane su najčešće manifestacije emocionalnih problema darovitih učenika. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do zaključka da su najčešće manifestacije emocionalnih problema darovitih učenika sljedeće: ljutnja, negodovanje, bijes i nedostatak empatije.

Darovita djeca su često neshvaćena kako od strane učitelja, tako i od strane vršnjaka, što izaziva ljutnju ove djece. Takođe, darovita djeca imaju istančan osjećaj za pravdu, pa često ispoljavaju ljutnju ako smatraju da nešto nije korektno.

Histogram 15 – Pružanje podrške darovitim učenicima u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća

U histogramu 15 prikazano je da 55,9% učitelja pruža podršku darovitim učenicima u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća. Ukupno 32,27% učitelja po potrebi pruža podršku darovitim učenicima u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća. Svega 11,81% učitelja smatra da nije potrebno pružati podršku darovitim učenicima u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća.

Na osnovu dobijenih rezultata, zaključujemo da učitelji imaju afirmativan stav prema pružanju podrške darovitim darovitim učenicima u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća.

Sa učiteljima smo razgovarali o poteškoćama u ispoljavanju emocija kod darovitih učenika. O tome koji su razlozi poteškoća prilikom ispoljavanja emocija darovitih učenika, izdajamo sljedeće kategorije odgovora:

- Nedovoljan stepen socijalizacije sa vršnjacima (55%).
- Vršnjaci nemaju razvijenu empatiju prema darovitim učenicima (30%).
- Potrebe darovitih učenika nijesu u dovoljnoj mjeri zadovoljene (15%).

Djeca često ne razumiju potrebe i interesovanja darovite djece. Problemi sa vršnjacima za neku darovitu djecu nastaju rano. Upravljanje kompleksnošću odnosa sa vršnjacima bilo kod uzrasta, može darovitom djetetu predstavljati problem. Na primjer, darovito dijete sa snažnom ličnošću može isplivati kao lider/vođa, ili mu može biti teško da podnosi drugu djecu.

O tome na koji način učitelji darovitim učenicima pomažu da prevaziđu emocionalne poteškoće, izdajamo sljedeće odgovore:

- Razgovor sa učenicima (60%).
- Priprema dodatnih zadataka (30%).
- Primjena individualnog rada (10%).

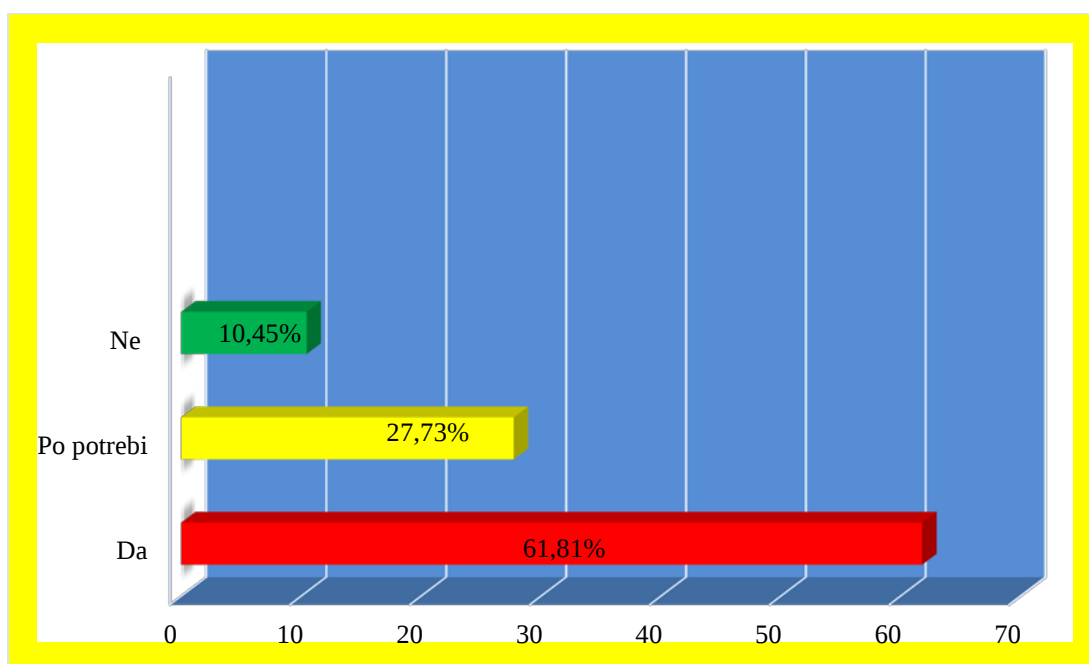
Kao što vidimo, učitelji na različite načine pomažu darovitim učenicima da prevaziđu emocionalne poteškoće. Posebno je značajno što učitelji razgovaraju sa darovitim učenicima u cilju prevazilaženja emocionalnih poteškoća.

U skladu sa našim rezultatima, možemo potvrditi treću sporednu hipotezu, kojom smo pretpostavili da darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija.

5.5. Usklađivanje vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika

Četvrta sporedna hipoteza glasi: *Pretpostavlja se da učitelji vaspitno-obrazovni rad sa darovitom djecom usklađuju sa socioemocionalnim osobinama ove djece.* Ovu hipotezu smo provjerili pomoću pitanja br. 13, 14, 15, 16 i 17, kao i pitanjima iz grupnog intervjua.

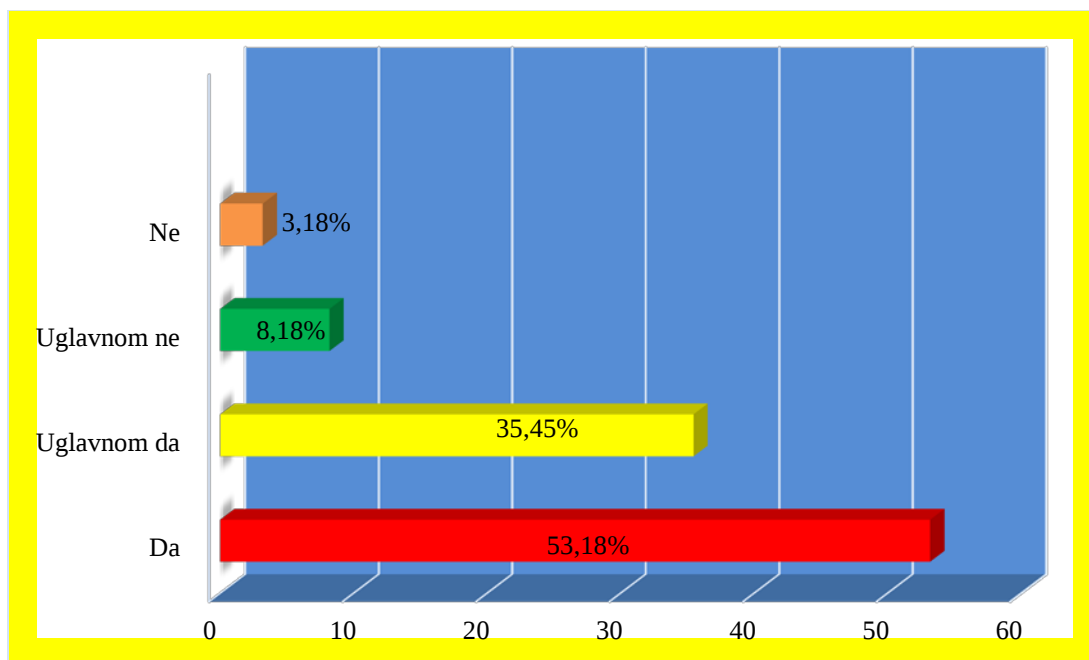
Histogram 16 – Planiranje aktivnosti za darovito dijete

U histogramu 16 prikazano je da 61,81% učitelja planira aktivnosti za darovite učenike. Ukupno 27,73% učitelja po potrebi planira aktivnosti za prethodno navedene učenike. Svega 10,45% učitelja ne smatra važnim planiranje aktivnosti za darovite učenike.

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da većina učitelja ima afirmativan stav prema planiranju aktivnosti za darovite učenike.

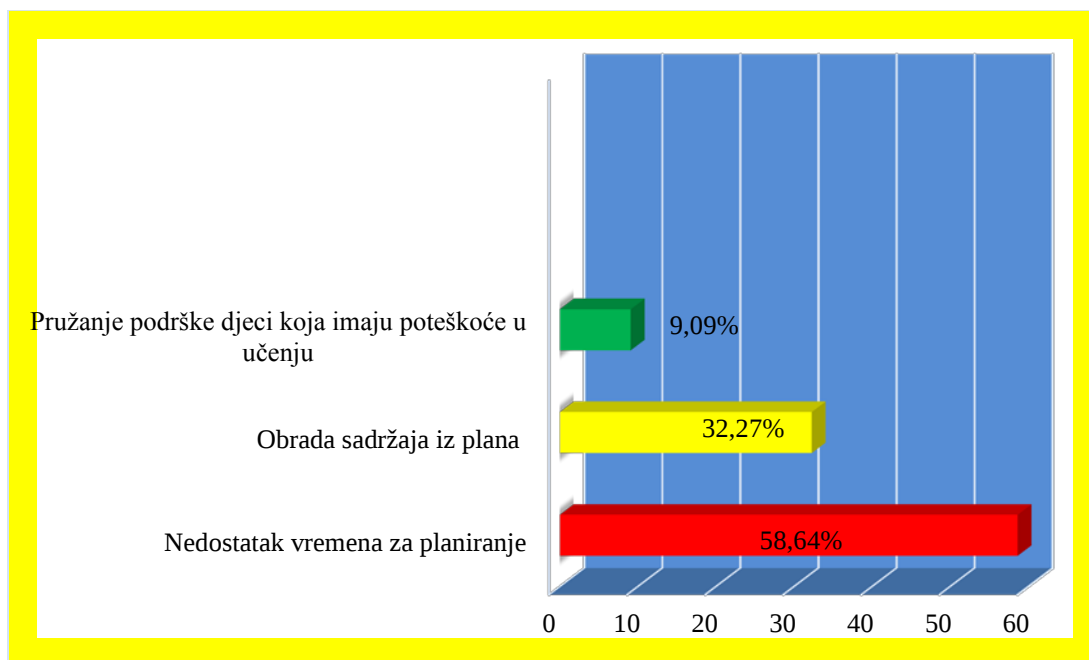
Histogram 17 – Usklađivanje vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika

U histogramu 17 prikazano je da 53,18% učitelja usklađuje vaspitno-obrazovni rad sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika. Ukupno 35,45% učitelja uglavnom usklađuje vaspitno-obrazovni rad sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika. Znatno mali procenat učitelja ne usklađuje vaspitno-obrazovni rad sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika.

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatujemo da većina učitelja vodi računa o socioemocionalnom domenu darovitih učenika, što je od izuzetnog značaja za napredovanje ovih učenika.

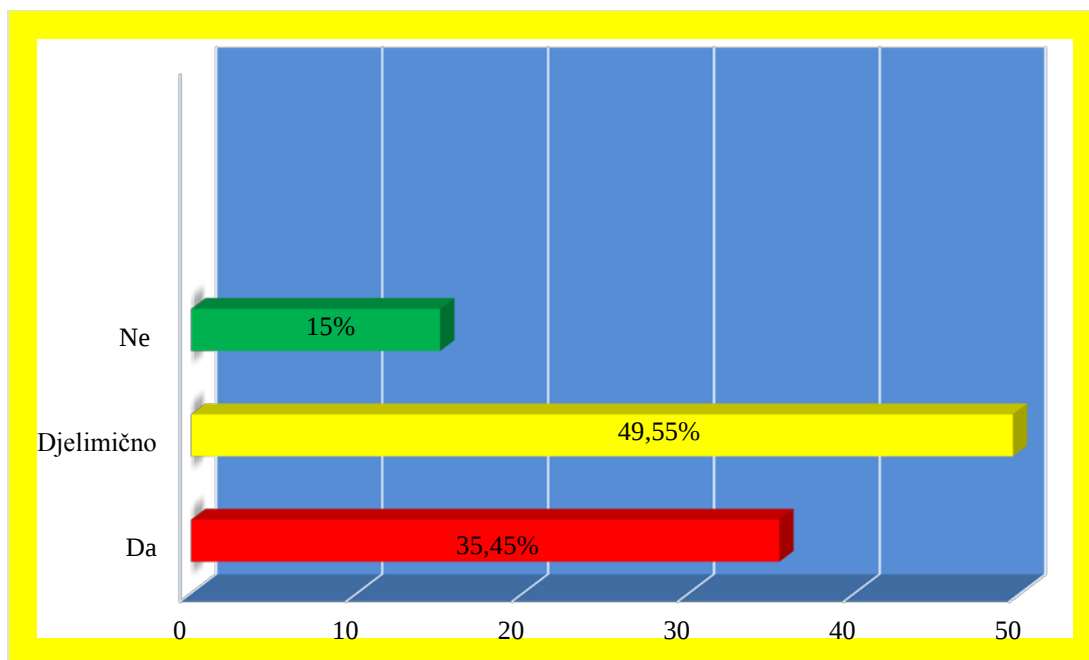
Histogram 18 – Poteškoće u usklađivanju vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika

Pitanje je otvorenog tipa, a učitelji su imali mogućnost da navedu poteškoće sa kojima se suočavaju prilikom usklađivanja vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika. Poslije sumiranja odgovora, dolazimo do saznanja da se učitelji najčešće suočavaju sa sljedećim poteškoćama: nedostatak vremena za planiranje, obrada sadržaja iz plana i pružanje podrške djeci koja imaju poteškoće u učenju.

Učitelji često nemaju dovoljno vremena da planiraju dodatne aktivnosti za darovite učenike, što za posljedicu ima da ovi učenici ispoljavaju dosadu na času, osjećaju da njihove potrebe i interesovanja nijesu zadovoljene itd.

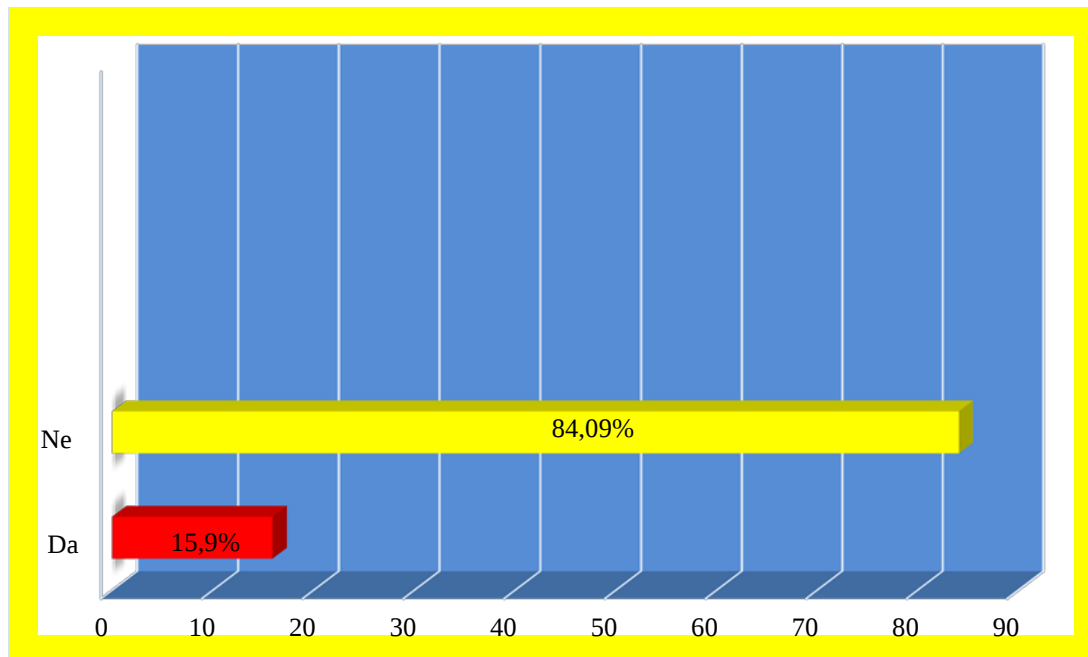
Histogram 19 – Inicijalno obrazovanje učitelja o usklađivanju vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika

Dobijeni rezultati pokazuju da je 35,45% učitelja tokom studija steklo dovoljno znanja o usklađivanju vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika. Ukupno 49,55% učitelja je tokom inicijalnog obrazovanja steklo vještine potrebne za usklađivanje vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika. Pojedini učitelji (15%) nijesu stekli dovoljno znanja tokom inicijalnog obrazovanja.

Ovakav rezultat nas navodi da zaključak da su učitelji uglavnom kroz praksu ili određene oblike stručnog usavršavanja mogli sticati znanja potrebna za rad sa darovitim učenicima.

Histogram 20 – Stručno usavršavanje učitelja o usklađivanju vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika

Rezultati pokazuju da se svega 15,9% učitelja stručno usavršavalo u cilju sticanja znanja o o usklađivanju vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnih osobinama darovitih učenika. Čak 84,09% učitelja se nije stručno usavršavao iz navedene oblasti.

Ovakav rezultat povezujemo sa činjenicom da učitelji nijesu zainteresovani da se edukuju iz oblasti darovitosti ili da ne postoji dovoljan broj raznovrsnih oblika stručnog usavršavanja koji bi učiteljima privukli pažnju.

DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Posebno je zanimljivo što je jedan od razloga za pojavu određenih poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima različita interesovanja i sposobnosti. Navedeni rezultat nas je naveo na sljedeće pitanje: Da li su druga darovita djeca najbolji vršnjaci? Smatramo da ponekad jesu, posebno ako je drugo darovito dijete sličnih godina i intelektualnog nivoa i dijeli mnogo istih interesovanja. Kada je darovito dijete dovoljno srećno da ima najboljeg druga, taj drugar je također često darovito dijete. Takođe, kada darovito dijete pronade druga koji dijeli njegove sposobnosti i interesovanja, situacija postaje uzbudljivija, iako to obično rađa iscrpljujući nivo energije za odrasle osobe koje se nađu u blizini.

Zanimljiv podatak je da darovita djeca ispoljavaju često ljutnju. Naime, djeca koja su ljuta na sebe mogu se samokažnjavati i kako bi se iskupila za ono što vide kao svoja nedjela, a posebno ako su bila odgojena na režimu gdje se koristila kritika. Ukoliko su perfekcionista, njihov unutrašnji govor može ljutito naglašavati njihove neuspjehe i mane. Oni mogu da budu uvjereni kako ne bi trebalo da osjećaju bijes, da su njihova osjećanja pogrešna i mogu pokušati da ih negiraju ili da se pretvaraju da nijesu ljuti.

U radu smo primijenili anketni upitnik i grupni intervju. Anketnim upitnikom smo dobili određene podatke koji se odnose na predmet našeg istraživanja. Grupni intervju nam je omogućio detaljnije istraživanje problematike. Na bazi primjene ove dvije istraživačke tehnike, došli smo do podataka pomoću kojih smo potvrdili postavljene hipoteze.

ZAKLJUČAK

Darovita djeca obično pronađu bar jednu ili dvije osobe sa kojima razviju veoma posebno, blisko, pa čak i dugotrajno prijateljstvo. Obično se ovi odnosi uspostavljaju sa nekim ko dijeli djetetova interesovanja, a ova prijateljstva su veoma intenzivna i izgleda da na njih djeca troše sve svoje budne sate. Radi se o istinski jakim vezama i odnos se razvija tokom vremena. Druga posebna prijateljstva se razvijaju sa onima koji pružaju darovitom djetetu osjećaj prihvatanja, i takvo prijateljstvo, bilo da je sa vršnjakom ili sa drugom osobom, postaje pravi raj.

Ponekad su potrebe darovitog djeteta za prijateljstvom ispunjene ovim posebnim intenzivnim odnosom. Prijatelji će provesti vrijeme zajedno, dijeleći knjige itd. Kada darovito dijete pronade ovakvu vrstu prijatelja na nekom posebnom događaju, planiranom za darovitu djecu, prijateljstvo nastavlja da traje poslije tog događaja.

Naše društvo visoko vrednuje socijalne vještine nazivajući takve vještine u ophođenju sa drugima „emocionalnom inteligencijom” ili sposobnošću da se prepozna i da se utiče na ponašanje i emocije drugih. Roditelji ulažu velike napore da nauče djecu socijalnim vještinama, koje će doprinijeti da ona budu prihvaćena u društvu. Takođe, roditelji se često brinu da bi njihova djeca mogla osjetiti negativne posljedice zato što se ne uklapaju dobro u sredinu.

Istraživanje smo realizovali sa ciljem da se utvrdi da li se, po percepciji učitelja, kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju. Uzorak istraživanja sačinjavalo je 220 učitelja. Za dobijanje podataka korišćen je anketni upitnik i grupni intervju (četiri fokus grupe od po 10 ispitanika).

Rezultati istraživanja su pokazali sljedeće:

- Dominantni socioemocionalni problemi darovite djece se manifestuju u pojačanoj senzitivnosti na okruženje, kao i povećanim emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na svoje vršnjake.

- Darovita djeca imaju poteškoća u socijalnoj interakciji sa vršnjacima, zbog razvijenijeg apstraktnog mišljenja i različitih interesovanja.
- Darovita djeca imaju problema sa ispoljavanjem emocija.
- Učitelji vaspitno-obrazovni rad sa darovitom djecom usklađuju sa socioemocionalnim osobinama ove djece.

U skladu sa našim rezultatima, možemo potvrditi sporedne hipoteze, a time i glavnu hipotezu kojom smo pretpostavili da se kod darovite djece javljaju problemi u socioemocionalnom funkcionisanju.

Potencijalna metodološka ograničenja istraživanja su:

- Nemogućnost realizacije istraživanja u kojem bi bili ispitani daroviti učenici.
- Nemogućnost opservacije vaspitno-obrazovnog rada s ciljem utvrđivanja socioemocionalnih osobina koje daroviti učenici ispoljavaju.
- Tendencija da se dobiju subjektivni odgovori od učitelja.
- Nemogućnost uključivanja roditelja darovitih učenika u proces istraživanja.

Na samom kraju dajemo određene preporuke u odnosu na predmet našeg istraživanja:

- Organizacija seminara za učitelje.
- Sprovođenje većeg broja istraživanja koji bi se detaljnije bavili socioemocionalnim osobinama darovitih učenika.
- Stimulisati darovite učenika uz primjenu određenih didaktičko-metodičkih strategija.

LITERATURA

1. Ackerman, C. M. (1997). Identifying gifted adolescents using personality characteristics: Dabrowski's Overexcitabilities. *Roeper Review*, 10, 19(4).
2. Altman, R. (1983). Social-emotional development of gifted children and adolescents: A research model. *Roeper Review*, 6 (2), 65-68.
3. Baker, K. E. (1997). Depression and suicidal ideation among children. *Gifted Child Quarterly*, 39 (4), 218-223.
4. Barbier, Katelijne, Elke Struyf, and Vincent Donche. (2022). Teachers' beliefs about and educational practices with high-ability students. *Teaching and Teacher Education* 109, 103-132.
5. Boschi A, Planche P, Hemimou C et al (2016) From high intellectual potential to asperger syndrome: Evidence for differences and a fundamental overlap-A systematic review. *Front Psychol* 7, 1605-1623.
6. Bozoglan B. (2021). A systemic intervention model for the parents of gifted children. *Curr. Psychol.* 12, 1-9.
7. Budding D, Chidekel D (2012). ADHD and giftedness: A neurocognitive consideration of twice exceptionality. *Appl Neuropsych-Chil* 1, 145-151
8. Cvetković-Lay, J. (2002). *Darovito je, što ću sa sobom?* Zagreb: Alinea.
9. Čudina-Obradović, M. (1990). *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Fonseca, C. (2011). *Emotional intensity in gifted students: Helping kids cope with explosive feelings*. Waco, TX: Prufrock Press, Inc.
11. Gadanidis, G., Hughes, J. & Cordy, M. (2011). Mathematics for gifted students in an arts-and technology-rich setting. *J. Educ. Gift.* 34 (2), 397-433.
12. Garn, A.C., Matthews, M.S., Jolly, J.L. (2012). Parents' role in the academic motivation of students with gifted and talents. *Psychol. Sch.* 49 (1), 565-667.

13. Gross, C. M., Rinn, A. N., & Jamieson, K. M. (2007). Gifted Adolescents' overexcitabilities and self-concept: An analysis of gender and grade level. *Roeper Review*, 29(4), 240-248.
14. De Boer, G. C., Minnaert, A. E., & Kamphof, G. (2013). Gifted education in the Netherlands. *Journal for the Education of the Gifted*, 36(1), 133–150.
15. Hertzog, N.B., Bennett T. (2004). In whose eyes? Parents' perspectives on the learning needs of their gifted children. *Roeper Rev.* 26, 96–104.
16. Kremneva, A. et.al. (2021). Development of personal qualities of gifted students as the result of the implementation of individual educational routes. *SHS Web of Conferences* 97 (3), 2-10.
17. Levinson, D.F. (2006). The genetics of depression: A review. *Biological Psychiatry*, 60 (2), 84–92.
18. Little, C. A. (2018). Teaching strategies to support the education of gifted learners. In S. I. Pfeiffer, E. Shaunessy-Dedrick, & M. Foley-Nicpon (Eds.), *APA handbook of giftedness and talent* (pp. 371–385). American Psychological Association.
19. Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D R. & Sitarenios, G. (2001). Emotional intelligence as a standard intelligence *Emotion*, 1(3), 232–242.
20. McHugh, M. W. (2006). Governor's schools: Fostering the social and emotional well-being of gifted and talented students. *The Journal of Secondary Gifted Education*, 17(3), 178-186.
21. McRae, C. (2002). Addressing the social and emotional needs of gifted adolescents: Implications for counsellors. *Alberta Counsellor*, 27 (1), 16–21.
22. Meier, E., Vogl, K., & Preckel, F. (2014). Motivational characteristics of students in gifted classes: The pivotal role of need for cognition. *Learning and Individual Differences*, 33 (1), 39–46.
23. Mendaglio, S., & Tiller, W. (2006). Dabrowski's theory of positive disintegration and giftedness: Overexcitability research findings. *Journal for the Education of the Gifted*, 30, 68-87.

24. Morawska. A & Sanders M. (2009). An evaluation of a behavioural parenting intervention for parents of gifted children. *Behav Res Ther.* 47, 463–470.
25. Neihart, M. (2007). The socioaffective impact of acceleration and ability grouping: Recommendations for Best Practice. *Gifted Child Quarterly*, 51 (4), 330-341.
26. Olszewski-Kubilius, P., Lee, S. Y., & Thomson, D. (2014). Family environment and social development in gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 58(3), 199-216.
27. Papadopoulos, D. (2021). Parenting the Exceptional Social-Emotional Needs of Gifted and Talented Children: What Do We Know? *Children* 8 (2), 953- 966.
28. Pfeiffer SI. (2009). The gifted: clinical challenges for child psychiatry. *J Am Acad Child and Adolesc Psychiatry.* 48:787–790.
29. Piechowski, M. M. (1999). Overexcitabilities. *Encyclopaedia of Creativity*, 1(2), 325-334.
30. Plomin, R. & Spinath, F.M. (2004). Intelligence: Genetics, genes, and genomics. *J. Personal. Soc. Psychol.* 86 (1), 112–129.
31. Renati, R. et.al. (2022). Gifted Children through the Eyes of Their Parents: Talents, Social-Emotional Challenges, and Educational Strategies from Preschool through Middle School. *Children.* 10(1), 42-53.
32. Ronksley-Pavia, M. & Neumann, M. M. (2020). Conceptualising gifted student (dis) engagement through the lens of learner (re) engagement. *Educ. Sci.* 10 (1), 274 – 285.
33. Schoevers, E. M., Kroesbergen, E. H., and Kattou, M. (2020). Mathematical creativity: a combination of domain-general creative and domain-specific mathematical skills. *J. Creat. Behav.* 54 (1), 242–252.
34. Shaunessy, E. & Suldo, S. M. (2010). Strategies used by intellectually gifted students to cope with stress during their participation in a high school international baccalaureate program. *Gifted Child Quarterly* 54(2), 127-137.
35. Siegle D., Rubenstein L.D., Mitchell M.S. (2014). Honors students’ perceptions of their high school experiences: The influence of teachers on student motivation. *Gift. Child.* 58 (3), 35–50.

36. Sisk, D. (2008) Engaging the Spiritual Intelligence of Gifted Students to Build Global Awareness in the Classroom. *Roeper Review* 30(1), 12-24.
37. Skrove M, Romundstad P, Indredavik, MS. (2013). Resilience, lifestyle and symptoms of anxiety and depression in adolescence: the Young-HUNT study. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 48(3),407-416.
38. Sowa, C., McIntyre, J., May, K., & Bland, L. (1994). Social and emotional adjustment themes across gifted children. *Roeper Review*, 17(2), 95-98.
39. Steiner, Hillary Hettinger, and Martha Carr. 2003. Cognitive Development in Gifted Children: Toward a More Precise Understanding of Emerging Differences in Intelligence. *Educational Psychology Review* 15, 215–46.
40. Stojaković, P. (1998). Neki emocionalni problemi u razvoju darovite dece. *Nastava i vaspitanje*, 47 (3), 462-473.
41. Rimm, S.B. (1997). An underachievement epidemic. *Educational Leadership*, 54 (7), 18–22.
42. VanTassel-Baska, J. (2003). *Curriculum planning and instructional design for gifted learners*. Denver, CO: Love.
43. Vinayak S & Judge J. (2018). Resilience and empathy as predictors of psychological wellbeing among adolescents. *Int J Health Sci and Res.* 8(4), 192–200.
44. Yildiz, N. (2021). A Case Study Review on Social-Emotional Problems Affecting Gifted and Talented Students. *Education Quarterly Reviews*, 4 (3), 533-540.

PRILOZI

Prilog 1 – Anketni upitnik za učitelje

Uvaženi učitelji/učiteljice,

U toku je istraživanje na temu: *Socioemocionalne osobine darovitih i njihovi problemi*. Molimo da iskreno odgovorite na postavljena pitanja, te na taj način doprinesete izradi master rada na istu temu.

Unaprijed hvala na saradnji!

Pol

Muški

Ženski

Stručna sprema

Godine radnog staža

1. Da li kod darovitih učenika postoje socioemocionalni problemi?
 - a) Da
 - b) Uglavnom da
 - c) Uglavnom ne
 - d) Ne

2. Koji su najčešći socioemocionalni problemi darovitih učenika?

3. U kojim situacijama daroviti učenici najčešće ispoljavaju socioemocionalne probleme?

4. Da li je moguće darovitim učenicima moguće pružiti podršku u prevazilaženju socioemocionalnih problema?

- a) Da
- b) Uglavnom da
- c) Uglavnom ne
- d) Ne

5. Da li postoje poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika i njihovih vršnjaka?

- a) Da
- b) Uglavnom da
- c) Uglavnom ne
- d) Ne

6. Koliko često se javljaju poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima?

- a) Svakodnevno
- b) Od dva do tri puta sedmično
- c) Jednom sedmično
- d) Jako rijetko

7. Koji su razlozi poteškoća u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima?

8. U kojim aktivnostima se najčešće javljaju poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima?

9. Da li daroviti učenici imaju poteškoća prilikom ispoljavanja emocija?

- a) Da
- b) Uglavnom da
- c) Uglavnom ne
- d) Ne

10. Koliko često daroviti učenici ispoljavaju poteškoće u ispoljavanju emocija?

- a) Svakodnevno
- b) Od dva do tri puta sedmično
- c) Jednom sedmično
- d) Jako rijetko

11. Koje su najčešće manifestacije emocionalnih problema darovitih učenika?

12. Da li darovitim učenicima pružate podršku u procesu prevazilaženja emocionalnih poteškoća?

- a) Da
- b) Po potrebi
- c) Ne

13. Da li planirate aktivnosti za darovito dijete?

- a) Da
- b) Po potrebi
- c) Ne

14. Da li usklađujete vaspitno-obrazovni rad sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika?

- a) Da
- b) Po potrebi
- c) Ne

15. Koje se poteškoće javljaju u procesu usklađivanja vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitih učenika?

16. Da li ste tokom studija stekli dovoljno vještina za usklađivanje vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitim učenicima?

- a) Da
- b) Djelimično
- c) Ne

17. Da li ste se stručno usavršavali u cilju usklađivanja vaspitno-obrazovnog rada sa socioemocionalnim osobinama darovitim učenicima?

a) Da

b) Ne

Ukoliko je odgovor potvrđan, molim Vas, navedite na koji način ste se stručno usavršavali?

Prilog 2 – Grupni intervju

- *Dominantni socioemocionalni problemi kod darovitih učenika po procjeni učitelja*
 - U kojim situacijama daroviti učenici ispoljavaju socioemocionalne poteškoće?
 - Koji su razlozi pojave socioemocionalnih poteškoćama darovitih učenika?

- *Poteškoće u socijalnoj interakciji darovitih učenika sa vršnjacima*
 - Koji su razlozi javljanja poteškoća darovitih učenika i njihovih vršnjaka?
 - na koji način pomažete darovitim učenicima da prevaziđu poteškoće u socijalnoj interakciji sa vršnjacima?

- *Poteškoće u ispoljavanju emocija kod darovitih učenika*
 - Koji su razlozi poteškoća prilikom ispoljavanja emocija darovitih učenika?
 - Na koji način darovitim učenicima pomažete da prevaziđu emocionalne poteškoće?